

Amerikan Board'un Kadın Misyonerleri ve Adapazarı Ermeni Kız Okulu

Resul Narin*

Özet

Amerikan Board misyonerleri, Osmanlı topraklarında Rum ve Ermeni nüfusun yoğun olduğu yerlere ayrı bir ilgi göstermişlerdi. Zamanla Ermenilerin asıl hedef kitle haline gelmesiyle birlikte Ermeni nüfusun bulunduğu çeşitli yerleşim yerlerinde dış istasyonlar teşkil edilmiştir. Bu istasyonlardan biri de önemli bir Ermeni nüfusunu barındıran Adapazarı olmuştur.

Misyonerler, geleceğin potansiyel Protestan anneleri olarak gördükleri kız çocuklarının eğitimine çok önem vermişlerdir. Amaçları kızların eğitimini artırarak, bayan öğretmenlerin yetişmesine katkıda bulunmak ve misyoner yardımcılara ve yerli öğretmenlere okumuş eşler yetiştirmekti.

Adapazarı, İzmit sancağı içerisinde Ermenilerin yaşadığı bölgelerden biriydi. Bölgedeki Ermenileri etkileyebileceklerini anlayan Board misyonerleri özellikle 1840 yılından sonra buradaki faaliyetlerini hızlandırmışlardır. Adapazarı'nda açtıkları kilise ve okullar ile misyonerlik çalışmalarını sürdürmüşlerdir. 1885 yılında açtıkları Ermeni Kız Okulu ise Board'un kız okulları içerisinde adından söz ettirir hale gelmişti. Zamanla Amerikan misyonerlerinin de etkisiyle zararlı fikirlere bürünen Adapazarı Ermenileri yüzyıllardır kardeşçe yaşadıkları topluma karşı gelmişler ve ayrılıkçı faaliyetlerde bulunmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Adapazarı, Adapazarı Ermenileri, Board'ın Kadın Misyonerleri, ABCFM, Misyoner Kız Okulları

Women's Missionaries of the American Board and Adapazarı Armenian Girls School

Abstract

The American Board missionaries showed a special interest in places where the Greek and Armenian population were concentrated in the Ottoman lands. With the time the Armenians became the main target mass, external stations were formed in the various settlements where the Armenian population were located. One of these stations was Adapazarı, which had an important Armenian population.

Missionaries have placed a special emphasis on the education of girls who they see as potential Protestant mothers of the future. Their aim was to increase the education of girls, to contribute to the growth of female teachers, and to train educated partners for the missionary assistants and local teachers.

* Doktora Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, resulnarin@gmail.com. (ORCID ID: 0000-0003-3702-6880)

(Makale Gönderim Tarihi: 25.06.2018; Makale Kabul Tarihi: 03.10.2018)

Adapazarı was one of the regions where Armenians lived in the city of İzmit. The Board missionaries, who understood that they could influence the Armenians there, accelerated their activities especially after 1840. They continued their missionary work with the churches and schools they opened in Adapazarı. The Armenian Girls School, which opened in 1885, became popular among all the board girls schools. Adapazarı Armenians, who had been subjected to separatist ideas under the influence of American missionaries over time, have betrayed the gathering they have lived in fraternity for centuries and have been engaged in separatist activities.

Keywords: Adapazarı, Adapazarı Armenians, Women's Missionaries of the Board, ABCFM, Missionary Girls' Schools

Giriş

Board misyonerleri Osmanlı topraklarına geldiklerinde öncelikle fizibilite çalışması yapmışlar ve bunun sonucunda teşkilatlanabilecekleri bir bölge bulunca da orada faaliyetlerini sürdürmüşlerdi. İlk zamanlar erkek misyonerler ön plandaydı. Ancak zamanla kadın misyonerler de Osmanlı topraklarında Board adına misyonerlik faaliyetlerinde bulunmuşlardır.

Misyonerler, Osmanlı coğrafyasına ilk geldiklerinde evlerde örgütlenirken zamanla açtıkları kilise, okul ve hastane gibi kurumlar ile alanlarını genişletmeye çalışmışlardır. Eğitimin misyonerlik adına önemli bir araç olduğunu fark eden Board misyonerleri zamanla açtıkları okullar ile Osmanlı topraklarında mantar gibi türemişlerdir. Önceleri erkeklerin eğitimine önem veren Board yetkililerinin ilk açtıkları okullar erkekler içindi. Ancak zamanla kız okulları da azımsanmayacak sayıda artmıştı. Bu okullar, özellikle Ermeni Osmanlı vatandaşlarını etkilemek ve Protestanlaştırmak için açılmışlardı.

Patrikhane denetimden uzak bütün Ermenileri Protestanlaştırmak amacıyla faaliyet gösteren Amerikan misyoner okulları, Ermeni toplumuna mensup oldukları devletten ayrılmak için liberal fikirler enjekte etmekte, tebaa arasında emniyetsizlik ve düşmanlık hislerini körüklemekteydi. Diğer taraftan misyonerler ihtiyaç duydukları kadroları bu okullarda hazırlıyor; mezun öğrencilerini öğretmen, vaiz, sağlık memuru vs. olarak en ücre köylere kadar görevlendiriyorlardı. Yani misyonerler kurmuş oldukları çarkı, eğitmiş oldukları Ermeni gençleriyle çeviriyorlardı.

Amerikan Board ve Kadın Misyonerler

1810 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde kurulan ve kısa adı BOARD olan *American Board of Commissioners for Foreign Missions* (ABCFM) örgütü, 15 Ocak 1820 tarihinde öncü misyonerlerini Osmanlı topraklarına yolladı. Zira

Protestan misyoner örgütlerinin dünyayı aralarında paylaşmalarında Osmanlı mülkü ve özellikle onun Anadolu coğrafyası ABCFM'nin payına düşmüştü. Bu tarih Amerikan misyoner faaliyetlerinin Osmanlı Devleti'ndeki başlangıç tarihidir.¹

Amerikan Board misyonerlerinin Osmanlı topraklarında uygulamış oldukları yöntemlere bakıldığında başta eğitim, sağlık, yardım çalışmaları ve dini alanda gerçekleştirilen çalışmalar söz konusudur. Osmanlı toprakları üzerinde herhangi bir bölgeye gelerek yerleşen Amerikan Board misyonerleri ilk olarak dil öğrenimi çalışmalarını başlatmışlardır.²

Board'un misyonerlik faaliyetlerinde önceleri erkekler etkinken zamanla kadınlar da bu faaliyetlerin içerisine girmişlerdir. Kadınların misyonerlik faaliyetlerine katılmasına neden olan çeşitli faktörler bulunmaktadır. Bunlar arasında en fazla etkili olanı, misyoner merkezleri tarafından modern ve eğitilmiş kadını temsil eden misyoner kadınların, hedef alınan bölgelerdeki kadınlar tarafından aile hayatları ve yaşam tarzlarıyla örnek kabul edilip onları etkileyebileceğidir.³

Kadın misyonerler, erkeklerle olduğu kadar kadınlarla da görüşüp konuşabiliyor, bir arada oluyor, fikirlerini onlara da iletebiliyorlardı. Zira Osmanlı Devletindeki azınlıkların evlerine kadar girmeyi kadın misyonerlerin başarması mümkün olabilirdi. Kadın misyonerlerin görevi hem okullarda öğretmenlik yapmak, hem de kapı kapı dolaşarak din propagandası yaparak Protestanlığı yaymaktı. Erkek misyonerlerin yaygın biçimde kahvelerde yürüttükleri konuşma-görüşmeleri, onlar ev çevrelerinde sürdürdüler.⁴

Amerikalı misyoner kadınlar ağırlıklı olarak ev merkezli faaliyetler sürdürmüş, Ermeni kadınları evlerinde ziyaret ettikleri gibi kendi evlerinde de ağırlamışlardır. Düzenledikleri ev toplantılarında Protestanlık propagandasının yanı sıra Amerikan uygarlığını da benimsetmeye gayret göstermişlerdir.

¹ Ayten Sezer, *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)*, Ankara, 1999, s.8; Uygur Kocabaşoğlu, "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Okulları", *Osmanlı*, Cilt:5, Editör: Güler Eren, Ankara, 1999, s. 340-341

² Ayhan Öztürk, "Amerikan Board'ın Kuruluşu, Teşkilatlanması ve Osmanlı Devleti'nde Kurduğu Misyonlar", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:23, yıl:2007/2, s.67

³ Murat Gökhan Dalyan, "Amerikan Misyonerliğinde Kadın ve Kadının Rolü (Ortadoğu Örneği)", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 6/2, Spring 2011, s.342

⁴ Seçil Akgün, "Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesindeki Rolü", *Atatürk Yolu*, Mayıs 1988, yıl:1, sayı:1, s.7

Misyoner kadınlar, Ermeni kadınlara ve kızlara el becerilerini geliştirecek nakış-dikiş gibi uğraşılardan müziğe, sanata kadar türlü alanlarda öğretiler vermeye başladılar. Okullar eliyle çocuklara, yani yeni yetişen kuşaklara, onlar kanalıyla da ailelere nüfuz edebilen misyonerler, özellikle dünyaya kapalı kalmış, eğitim görmemiş erkeklerle olduğu kadar kadınlara da yepyeni ufuklar açmaya başladılar. Bir süre sonra misyonerler, yetişkinlere de eğitim hizmeti götürmeye başladı. Hele kadınlar için açılan bu tür yetişkin okulları, eğitimcilerin kadınlardan oluşması nedeniyle kapalı Osmanlı toplumunda herhangi bir karşı koymaya da yol açmıyordu.⁵

19. yüzyılın ilk yarısında yetiştirilen misyoner kadınlar, ilerleyen yıllarda misyon bölgelerinde Amerikan misyonerlik faaliyetlerinde yardımcı olacak kadın ve kızları yetiştirecek elemanlar olarak görüldükleri için özenle seçilmişlerdir. Gerek misyoner bir aileden gelen gerekse de diğer şekilde yetiştirilen kadınlar, bağlı oldukları merkezlerce kendileri gibi misyoner olan erkeklerle evlendirilmeye çalışılmış ve evlendirilir evlendirilmez de hemen görev bölgelerine gönderilmişlerdir.

Amerikalı misyoner kadınlar ilk zamanlar, misyon bölgelerinde yeni ve kendilerinininkinden farklı bir kültürle karşılaştıkları için büyük sıkıntılar yaşamışlardır. Misyon bölgelerindeki yaşadıkları evler Amerika'daki evlerine göre oldukça küçük konforu olmayan meskenlerdir. Ancak zamanla buldukları ülkelerdeki evlerini ellerinden geldiğince aynı Amerika'daki evler gibi döşemeye çalışmışlar ve ülkelerindeki yaşam koşullarını oluşturmaya gayret göstermişlerdir. Hatta kimi zaman faaliyet gösterdikleri yerlerdeki halkı kaba, yarı barbar ve Amerikan kültürünün gerisinde görmüş ve yabancılık çekmişlerdir.

Kadın misyonerler ev hayatlarının ve çocuklarının bakımı dışında kalan sürelerde mezheplerini ve dinlerini yaymak için kadın topluluklarına karışmış, onları başlarına toplamış vaazlarda bulunmuş ve kocalarına tıbbi faaliyetlerinde yardımcı olmuşlardır. Kadın misyonerler zaman zamanda kocaları ile birlikte misyon çevrelerinde yorucu gezilerde bulunarak kendi mezheplerine kazanmak istedikleri insanların yaşam tarzlarını, arzularını, kişilik yapılarını öğrenerek bir sonraki seferde ona göre hareket edip onları kazanmaya çalışmışlardır. Bazı zamanlarda da onları evlerine davet ederek, büyük bir misafirperverlikle geç saatlere kadar ağırlamış ve kendi mezheplerine çekmeye çalışmışlardır. Bu konuda dış dünyadan getirmiş oldukları kılık kıyafetleri, ev eşyaları, el becerileri ve özellikle de dikiş makinesinin çok büyük katkısı olmuştur.

⁵ Akgün, a.g.m., s.8

19. yüzyılın başlarında Amerikan misyonerlik örgütleri ilk dönemler büyük bir çoğunlukla kadınları evli olarak misyon bölgelerine göndermelerine rağmen çok az da olsa Amerikan bekâr kadın misyonerlerin görev almasına da izin vermişlerdir. 1830'lu yıllardan itibaren kadın misyonerlerinin erkeklerinin yanında görev almasının ne kadar başarılı olduğunun farkına varan Amerikan misyonerlik kurumları, misyon faaliyetlerinde kadınların daha fazla görev almasına karar vererek artık bekar kadınların misyoner olarak görev almalarının önünü açmışlardır.⁶ Adapazarı Ermeni Kız Okulunun kurucu müdürü olan Laura Farnham da bekar misyonerler arasında yer almaktadır.

Board'un kadın misyonerlerinin çalışmalarından alınan olumlu neticeler sayesinde ABD'de 1861'de *Women's Foreign Missionary Society* (Kadınlar Dış Misyoner Cemiyeti) teşkilatı kuruldu ve yabancı ülkelere kadın misyoner gönderilmesine daha planlı bir şekilde hız verildi. Yine Amerika'da çoğunluğu Ermenilerden oluşan bir kadın grubu *Young Ladies Missionary Society* (Genç Bayanlar Misyoner Cemiyeti)'ni kurdular ve yabancı ülkelere kadın misyoner gönderilmesine daha planlı bir şekilde hız verdiler.⁷

1868 yılında kurulan Kadın Misyonlar Örgütü (*Women's Board of Missions*) ise özellikle kız çocuklarının yetiştirilmesinde büyük çaba göstermiştir. Açılan kız yatılı okullarına öğretmen ve maddi destek sağlayan bu örgüt yetim kızları da Protestan yapmaya çalışmıştır.⁸ *Woman's Board of Missions* ve *Woman's Board of the Interior* ABCFM bütçesine giderek artan oranlarda parasal destek sağladıkları gibi personel yardımında da bulundular.⁹ Amerika'da kurulan bu kadın örgütlerinin çabaları sonunda kadınlar artık erkekler gibi misyoner olarak kabul görmüş ve artık yardımcı elemanlar değil, misyoner olarak anılmış, temsil ettikleri misyon vasıtasıyla yerli halklar arasında kültürel ve sosyal değişimlere yol açmışlardır. 1870 ve 1880'li yıllarda bekar kadınların misyonerlik faaliyetinde bulunmaları hem popüler hem de geniş ölçüde kabul görmeye başlamıştır

Board, 1868 yılında dünya üzerinde 48 kadın misyoneri finanse ederken 1878 yılında bu sayı 326'ya ulaşmıştır. Bunun nedeni kadınlar arasında hızla örgütlenen bu kurumun kısa sürede gelirlerini önemli ölçüde arttırmasıdır.

⁶ Dalyan, *a.g.m.*, s.343-347

⁷ Gülbadi Alan, *Osmanlı Devleti'nde Amerikan Misyoner Okullarının Ermenilere Bakışı (1820-1914)*, Erciyes Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1997, s.60; Akgün, *a.g.m.*, s.8

⁸ Öztürk, *a.g.m.*, s.67-68

⁹ Kocabaşoğlu, *a.g.m.*, s.344

Çünkü 1871 yılında 7.747 dolar olan kadın örgütünün geliri 1878 Mart'ında 26.768, 60 dolara çıkmıştır.¹⁰

1861 yılı verilerine göre Board'ın 9 istasyon, 33 dış istasyon, 20 kilise, bu kiliselerin 466 kilise üyesi vardı ki bunların 58 tanesi bu yıl içinde kaydedilmişti, ortalama 1527 cemaat üyesi olan 47 düzenli vaaz yeri, 897 öğrencisi olan 35 okul vardı. Aynı yıllarda Bebek'teki okulda 14, kız okulunda 12 ve Filibe'deki okulda sadece 11 öğrenci bulunuyordu.¹¹ 1910 yılında Amerikan Board'un Osmanlı topraklarında kurmuş olduğu dört ayrı misyon bölgesiyle birlikte Dünya genelinde oluşturmuş olduğu misyon bölgelerinde toplam 102 istasyon ve bunlara bağlı 1329 dış istasyondan oluşmuştur. Yine aynı yıl Amerikan Board'un misyon bölgelerinde çalıştırdığı toplam Amerikalı eleman sayısı ise 600 iken çalıştırılan yerli eleman sayısı ise yaklaşık 5000'e yakındır. Bahsi geçen dönemde Amerikan Board, dini çalışmalarını toplam 568 kilise ve 1722 ibadet yeri ile sürdürmektedir. 1910 yılında toplam kilise üyesi 73 bine ve ibadet yerlerindeki katılımcı sayısı ise 160 bine ulaşmıştır.¹² 1910 yılında Osmanlı Avrupa topraklarında ve Anadolu'daki 255 misyonerdan 213'ünü, kadın misyonerler oluşturmuştur.¹³

Board'un Kız Okulları

Misyonerler Müslüman ülkelerde kadın eğitime hayli önem verdiler. Onları Batılı anlayışa göre hür ve bağımsız yapmakla, kendi değer dünyalarına büyük katkılar sağlayacaklarını düşünüyorlardı.¹⁴ Bu nedenle Board misyonerleri, geleceğin potansiyel Protestan anneleri olarak gördükleri kız çocuklarının eğitimine önem vermişlerdir.

Amerikan misyonerlerinin erken saptadıkları, Ermeni cemaatinin dünyevi bilgiler veren okullara gösterdikleri talep, onları temel eğitim veren okulların yanı sıra bazı başka üst düzey okullar kurmaya yöneltti. Bunlardan ilki 1834 yılında kurulan Pera Erkek Okuludur.¹⁵ Anadolu'da Board misyonerleri

¹⁰ Dalyan, *a.g.m.*, s.351-353

¹¹ Zeynep İskefiyeli, "XIX Yüzyılın İkinci Yarısında Bir Amerikan Misyonerinin Gözüyle İzmit ve Çevresi", *Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi/Kültürü Sempozyumu IV*, Kocaeli, 2018, s.668

¹² Öztürk, *a.g.m.*, s.66

¹³ Dalyan, *a.g.m.*, s.353

¹⁴ Necmettin Tozlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Misyoner Okulları", *Osmanlı*, Cilt:6, Ankara, 1999, s.334-335

¹⁵ Esra Danacıoğlu, "Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Board Okulları ve Ermeniler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: III Sayı:9-10 Yıl:1999-2000, s.136; Cemal Yetkinel, "İstanbul'da bir Cemaatin Doğuşu: William Goodell ve Amerikan Protestan Misyonu", *Akademik Ortadoğu*, Cilt:3, Sayı:1, 2008, s.149-150

öncelikle erkek öğrencilerin eğitimleri ile ilgilenmişlerdir. Kızların eğitimleri konusunda okul açmak için 10 yıldan fazla bir süre beklemişlerdi.

Amerikan Board misyonerlerinin genel olarak kızların eğitimi konusunda çalışmalarına daha erken tarihlerde başlasa da, kızlara yönelik eğitimi ancak 1845'den sonra ciddi bir şekilde ele almaya başlamış ve aynı yıl Goodell¹⁶ eşiyle birlikte daha önceki yıllarda başlattığı eğitim faaliyetlerinin ilk kalıcı okulunu İstanbul'da faaliyete geçirmiştir. Eğitime 8 öğrenci ile başlayan Pera Kız Yatılı Okulu idaresine, evleninceye kadar bu görevde kalacak olan, Harriet M. Lovell getirilmişti. 1862 yılında Merzifon'a taşınmasına kadar Maria A. West'in yönetiminde kalan bu yatılı kız okulu Ermeni kızlarının Protestanlığa geçmesinde ve meyilli olanların da cesaretlerinin artırılmasında büyük rol oynamıştır.¹⁷

Bu mektebin ilk öğrencileri şehirde yaşayan ve Protestanlığa gizlice geçmiş olan Protestan Ermeni ailelerin çocukları idiler. Dindar ailelerden gelen bu kız öğrenciler az ya da çok okuma yazma biliyorlar ve İncil'i biraz olsun anlıyorlardı. Bu okuldan, gelecek yıllarda kurulacak olan Osmanlı İmparatorluğu Protestan cemaati ilkokullarının ilk kadın öğretmenleri mezun oldu. Kariyerlerini Bursa, Rodos, Adapazarı, İzmit, Tokat ve Anadolu'nun başka yerlerinde açılan okullarda öğretmen olarak, okul işlerine yardımcı olarak ve de evlendikleri kocalarına birer dindar eş olarak devam ettirdiler.¹⁸

Pera Kız Okulundan sonra birçok yerde yatılı kız okulları açılmıştır. Amaçları kızların eğitimini artırarak, bayan öğretmenlerin yetişmesine katkıda bulunmak, misyoner yardımcılara ve yerli öğretmenlere okumuş eşler yetiştirmekti.¹⁹ Bu okulların çoğu yatılıydı. Çünkü misyonerler yatılı öğrenciler ile daha kuvvetli şahsî münasebetler kurulabiliyor ve aileleriyle yaşayanlara göre yatılı olanlara büyük oranda nüfuz ederek daha rahat etkileşim yapabiliyorlardı.

¹⁶ William Goodell (1792-1867), İstanbul'da yaşayan Ermeni cemaati arasında çalışmak üzere gönderilmiş ve İstanbul Misyonu'nu kurmuştur. Rum ve Ermeni Cemaatleri arasında açılan okullara olan katkıları, İncil ve dini eserleri Ermeni alfabesiyle yazılmış Türkçeye çevirmesi, günlük dinî vaazlar vermesi, Board'un geliştirdiği politikaların bölgeye yayılmasında üstlenmiş olduğu rolü ve Amerikan kimliğini kendi yaşam tarzı ile çevresine tanıtması gibi birçok sebepten dolayı misyonerlik tarihinde önemli bir yere sahip bulunmaktadır. 1822 yılında, Board'un yeni seçilmiş misyonerlerinden biri olarak Osmanlı Filistin'ine atandı. 1831'de ise İstanbul'a geldi. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Yetkinel, *a.g.m.*, s.134, 144, 146

¹⁷ Frank Andrews Stone, *Academias For Anatolia, University Press of America, New York, 1984, s.73; Danacıoğlu, a.g.m., s.137*

¹⁸ Yetkinel, *a.g.m.*, s.154

¹⁹ Stone, *a.g.e.*, s.73

Osmanlı topraklarındaki misyoner okul sayısının tam olarak ortaya konulması oldukça güç bir durumdur. Çünkü misyonerler, okullarını gizli olarak kiliseler dâhilinde, ikamet ettikleri evlerinde ya da kiraladıkları evlerde gelişigüzel açmayı tercih etmişlerdir.²⁰ Ruhsatsız birtakım okullar sayılsa da, genel toplam olarak 1898'de 56, 1899'de 106, 1900'de 65, 1901'de 70 ve 1903'de 82 Amerikan okulunun görünmesi, pek çoğunun Osmanlı devlet görevlilerinin bilgisinin dışında eğitim faaliyetlerine devam ettiğinin kanıtıdır. Bu durum, bir yandan okulların ruhsatsız olmalarından, öte yandan küçük yerleşim birimlerindeki temel eğitim veren okulların tespitinin zorluğundan ileri gelmektedir.²¹

1909-1910 yıllarına gelindiğinde ise görüntü şöyle idi: Batı Türkiye misyonu: 125 Pazar Okulu (10.981 öğrenci), 1 teoloji semineri ve 2 kolej (580 öğrenci) 13 yatılı okul veya lise (1.313 öğrenci, bunlardan 683'ü kız), toplam 148 ilkokul, ortaokul ve zanaat okulları (6.634 öğrenci) toplam öğrenci: 8529. Batı Türkiye Misyonunun belli başlı okulları arasında İstanbul Amerikan Kız ve Merzifon Anadolu Kolejleri, Merzifon Kız, İzmir Kız, Bursa Kız Okulları. Sivas Kız Lisesi, Talas Yatılı Kız Lisesi, İzmir Enternasyonal Lisesi ve Adapazarı Ermeni Kız Okulu sayılabilir.²²

Amerikan Board misyonerlik teşkilatının Osmanlı Devleti sınırları dâhilinde 19. yüzyıldan itibaren kurmuş olduğu kız okullarının eğitim felsefesi ve öğretim yöntemleri incelendiğinde, bunların, Amerika'daki Mt. Holyoke Kız İlahiyat Okulundan beslendikleri görülmektedir. Mary Lyon tarafından 1836'da kurulan bu ilahiyat okulu benzerleri içerisinde farklı yönleriyle tanınmıştır.

Mt. Holyoke'tan 1837-1840 arasında mezun olan yaklaşık 400 genç kız denizaşırı ülkelerde misyonerlik yapmaya gitmişti. Bunlardan 60'ı Türkiye'ye gelerek uzun yıllar eğitimcilik yaptılar ve dolayısıyla adı geçen kız ilahiyat okulunun bakış açısını Türkiye'ye taşımış oldular. Örneğin, Adapazarı'ndaki Ermeni Kız Okulunun kurucu müdürü olan Laura Farnham, Merzifon Kız Okulunun kurucusu Ann Eliza Fritcher, Antep Kız Okulundan Myra Proctor, Harput Kız Okulu kurucusu Crosby H. Wheeler, Mardin Kız Okulu kurucusu Olive Parmelee, Bitlis Mt. Holyoke Kız Okulu kurucuları Charlotte ve Mary Ely

²⁰ Mithat Aydın, "Amerikan Protestan Misyonerlerinin Ermeniler Arasındaki Faaliyetleri ve Bunun Osmanlı-Amerikan İlişkilerine Etkisi", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı:19, Yıl:2006, s.85

²¹ Danacıoğlu, a.g.m., s.141

²² Danacıoğlu, a.g.m., s.140

kardeşler, Türkiye'nin ilk anaokulunu açan misyoner eğitimci Cornelia S. Bartlett bu mezunlardan bazılarıdır.²³

Laura Farnham, Adapazarı'ndaki Okulu yönettiği 25 yıl boyunca kendisinin mezun olduğu Mt. Holyoke İlahiyat Okulunun geleneğini Adapazarı Okulunda sürdürmüştü. Bayan Farnham, Mt. Holyoke geleneği gereği başarılı okul mezunlarını Ermeni Kız Lisesine öğretmen olarak istihdam edilmesini sağlamıştı.²⁴

Adapazarı'nda Ermeniler

Osmanlıların ilk yerleşim sahasında yer alan Adapazarı, bölgenin fethinden 17. yüzyıla kadar tam bir Türkmen şehri hüviyetinde idi. Zamanla bölgeye Ermeniler de gelmiş ve yerleşmişlerdir. Ermeniler, Şah Abbas ve Nadir Şah devirlerinde yaşadıkları bölgelerin işgalinden sonra İran'dan ayrılarak bir rahip gözetiminde Anadolu'ya gelmişler ve 17. yüzyılın ortalarına doğru Adapazarı'nın da içinde yer aldığı coğrafyaya yerleşmişlerdir.²⁵ Adapazarı ve çevresine gelen Ermeniler kurtuluşu payitahta yakın yerlere yerleşmekte bulmuşlardır.²⁶ Adapazarı'na bu dönemde gelip yerleşen Ermeni aile sayısı 300'dü.²⁷ Zaman içerisinde bölgede Ermenilerinin sayısı artmış ve Adapazarı, Ermeniler için önemli bir yerleşim yeri konumuna gelmiştir. 1845 temettuat defterlerine göre Adapazarı'nda Kuyumcu, Hocasade, Bıyıklı, Boyacılar, Abdal, Becol, Derzi, Tatos, Melciler(Semerciler) ve Kölemen mahallelerinde çoğunlukla Ermeni esnaflar bulunmaktaydılar.²⁸

Amerikan misyonerlere göre Ermeniler, Rumlara nazaran hem diğer aydınlanmış insanlardan fırsat bulamadıkları gelişime dair sahip oldukları müthiş kapasiteleri ile ayrılmakta, hem de onlara daha yakın idiler.²⁹

²³ Frank A. Stone, "Holyoke Dağı'nın Ağrı Dağı Topraklarına Etkisi" *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi Journal of Philosophy- Science Research*,(Çev: Ayşe Aksu) Sayı:16, Ekim 2009, s.301

²⁴ Fay Linder, *The History of Üsküdar American Academy 1876-1996*, İstanbul, 2000, s. 14

²⁵ Haluk Selvi, "Ermeşe (Akmeşe) Manastırı ve Ermeni Olaylarındaki Yeri", *ASAM Türkiye II. Kongresi*, Ankara, 2007, s.2

²⁶ Resül Narin-Enver Konukçu, *Serdivan Tarihi*, İstanbul, 2013, s.114

²⁷ Vital Cuiet, *İzmit Mutasarrıflığı*, Çev. Pelin Koç, İstanbul, 2012, s.42

²⁸ Resül Narin, *Sakarya Türkmen-Manav Tarihi Yedi Asırlık Bir Tarih*, Sakarya, 2018, s.215

²⁹ Garabed Nergararaian, *A Brief History of the Beginning Missionary Work in Nicomedia*, Waynesboro, 1885, s.74. (Misyonerlerin İzmit'e gelişlerini anlatan en önemli kaynaklardan birinin yazarı olan Nergararaian, bölgede babası ile birlikte Protestanlığı ilk kabul edenlerden biridir.)

Misyonerlerin Kocaeli bölgesinde sürekli yerleşim merkezi olarak Bahçecik, Adapazarı ve Yuvacık gibi merkezleri seçmesi hiç şüphesiz ki buralarda Ermeni yerleşim yerleri olmasından kaynaklanmaktaydı. Türkler ile iyi ilişkiler içerisinde yaşayan bu Ermeniler 19. yüzyılda misyonerlik faaliyetlerine maruz kalmışlar ve yüzyılın sonuna gelindiğinde de ayrılıkçı faaliyetlere girmişlerdir.

1831 sayımında Cezayir-i Bahr-i Sefid eyaletine bağlı Kocaeli sancağı sınırlarında yer alan Adapazarı, Sapanca ile birlikte anılmaktadır (Adapazarı maa Sapanca). Yapılan sayımda Adapazarı maa Sapanca'da 5.337 Müslüman ve 4.274 Gayrimüslim olmak üzere toplam 9.611 kişi sayılmıştır.³⁰ Bu sayımda sadece erkekler sayıldığı için Adapazarı maa Sapanca nüfusunun 20.000 civarında olacağı aşikârdır. Gayrimüslimler millet sınıflandırması içerisine alınmadığından Adapazarı'ndaki Ermeni nüfusu, Gayrimüslim Osmanlı vatandaşları sayısı içerisinde verilmiştir.

Board'ın kendi belgelerinde belirtildiğine göre 1845 yılında Adapazarı'nda yer alan 3000'den fazla evin 1.000 kadarı Ermenilere aitti. Burada yaşayan 16.000 kişinin de 5.000'i Ermeni idi. Bu dönemde Adapazarı'nda 4 Ermeni kilisesi bulunmaktaydı.³¹

1885-1910 tarihleri arasında Adapazarı'na Misyoner eğitim faaliyetleri için gelen ve Adapazarı'ndaki misyoner eğitimciler arasında iz bırakan bir kişi olan Laura Farnham o tarihlerdeki Adapazarı'ndan ve bölgedeki azınlıklardan şöyle bahseder:

“Adapazarı, İstanbul'un 90 mil doğu- güney doğusunda yer alır. 19. Yüzyılın ortasında at sırtında başkente 3 günde varılır. Daha sonra bu bölgeye Anadolu Tren Yolu yapıldı. Adapazarı, güzel ve temiz suların olduğu Sapanca Gölü ve Sakarya diye adlandırılan bir nehrin kenarındadır. Bu alan su kaynaklarıyla çevrilmiştir. Bu yüzden Adapazarı veya “Ada Pazar- Yeri” olarak da adlandırılır. Evlerin genellikle iki katı ve dükkânların bir katı ahşaptan ve kerpiçten yapılmıştır. Evlerin çoğu güzel bahçelerle çevrilmiştir. 1885 civarında Ermeniler, Rumlar, Müslümanlar, Çerkezler ve Yahudilerden oluşan nüfus, 18.000 civarındaydı. Şehrin yaklaşık 15 mil uzaklığına kadar çok fazla Ermeni ve Rumların yaşadığı kasabalar bulunmaktadır.”³²

Adapazarı'nda Ermeniler ile Türkler yüzyıllarca barışık bir biçimde kardeşçe yaşamışlardır. Şehrin ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamında Ermeniler de söz sahibi olmuşlardır. Ancak özellikle 19. yüzyıl sonunda misyonerlik

³⁰ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul, 2003, s.154

³¹ *The Missionary Herald, American Board of Commissioners for Foreign Missions*, Vol: XLII, Boston, 1846, s.80

³² Linder, *a.g.e.*, s.11

faaliyetlerinin de etkisiyle ayrılıkçı fikirlere kapılan Ermeni Osmanlı vatandaşları zamanla faaliyetlerini zararlı boyutlara getirmişlerdir.

Adapazarı'nda Board Misyonerleri

Adapazarı, Board'ın Batı Anadolu Protestan misyoner merkezlerinden birisidir. Board misyonerleri tarafından 1840 yılında Adapazarı'nda bir istasyon açılmıştır.³³ Adapazarı'na Board misyonerlerinin önem vermesinin en büyük sebebi buradaki Ermeni nüfusu ve Ermenilerin kendilerine gösterdikleri yakınlık olmuştur. Yine Adapazarı'nın İzmit, İstanbul, Boğaz ve Marmara denizine yakın oluşu misyonerleri bölgeye çeken bir etmen olmuştur.³⁴ Misyoner raporlarına göre Adapazarı'nı ilk defa ziyaret eden misyoner Ekim 1841'de bölgeye gelen Dr. Schneider'di.³⁵

1842 Eylül ve Ekim aylarında misyoner Dwight Adapazarı'na gelmişti. Ziyareti sırasında bir Ermeni tarafından hazırlanmış günlüğe rastladı ve bunun kopyasını Amerika'daki misyoner merkezine rapor etti. Böylece Amerikan Board yönetimi Ermenilere yönelik yapılan çalışmaları ve bu çalışmaların kıymetini bir kez daha anlamış oldu.³⁶

Board misyonerlerinin amaçları doğrultusunda Ermeniler ile gerçekleştirdiği yüz yüze görüşmeler Amerikan misyonerleriyle Ermeni Ortodoks Kilisesi arasında sorunlara yol açmıştı. Board'ın raporlarına göre; ulusal kiliselerinin hurafelerine inanmayı gerek söz, gerekse eylemle reddeden Protestan Ermeniler aforoz ediliyor ve işkence görüyorlardı. İşte bu sebeple Board, 1846 Haziran ayında düzenlenen yıllık toplantısında Protestan Ermeniler için bir kilise kurmaya karar vermişti. Söz konusu kilise 20 Temmuz 1846'da İstanbul'da Anadolu'nun ilk Protestan Kilisesi olarak açılışını yapmış ve bunu İzmit, Adapazarı ve Trabzon'daki kiliseler takip etmişti.³⁷ Anadolu'da

³³ William E. Strong, *The Story of The American Board (An Account of the First Hundred Years of the American Board of Commissioners For Missions)*, Boston, New York, Chicago 1910. s.93

³⁴ Julius Richter, *A History of Protestant Missions in the Near East*, Edinburg and London 1910, s. 175

³⁵ *The Missionary Herald, American Board of Commissioners for Foreign Missions*, Vol:LXXXVII, Boston, 1891, s.513

³⁶ Zeynep İskefiyeli, "XIX Yüzyılın İkinci Yarısında Bir Amerikan Misyonerinin Gözüyle İzmit ve Çevresi", *Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi/kültürü Sempozyumu IV*, Kocaeli, 2018, s.658

³⁷ Garabed Nergararaian, *A Brief History of the Beginning Missionary Work in Nicomedia*, Waynesboro, 1885, s.32; Mehmet Alparslan Küçük, "Anadolu'da Protestan Ermeni Milleti'nin Oluşumu", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:50, Sayı:2, 2009, s.164

kurulan ilk Protestan kiliselerinden biri Kocaeli sancağına bağlı Adapazarı'nda kurulmuştu. 1846 yazında 14 erkek ve kız Protestan buradaki kiliseyi organize etmişlerdi. 148 olan mevcut üye sayısını da 354'e arttırmışlardı.³⁸

Osmanlı İmparatorluğu'nda Protestan milleti kuruluş yıllarında ve sonrasında neredeyse bütünüyle Ermeni kökenli Protestanlardan oluşmaktadır. Nitekim 1846 yılında İstanbul'da kurulan Birinci Evangelik Birliği'nin kurucuları üçü kadın, 40 Protestan Ermeni'ydi. Benzer biçimde aynı yıl İzmit, (6'sı kadın 22 üyeli) Adapazarı(14 üyeli) ve Trabzon(9 üyeli)'da kurulan kiliseler de bütünüyle Gregoryen Kilisesinden ayrılarak Protestanlığı seçen Ermenilere dayanıyordu.³⁹

Board misyonerleri, Adapazarı'ndaki özellikle Gregoryen Ermenilere, dini kitaplarını ve çeviri İncil'i okuyorlardı. Buradaki kilise ve mabetlerde verilen vaazlara katılmaları sağlanıyordu. Protestanlığı seçmeyenler genellikle Board'un faaliyetlerine destek ya da katkıda bulunmuyorlardı. Bu nedenle kilisenin büyüme ve destek hizmetleri genellikle içten sağlanmaktaydı. Kaldı ki Adapazarı'ndaki Gregoryen Ermenilerinin pek çoğu Board'un Adapazarı'ndaki ilk zamanlarında Protestanlığa geçmek konusunda çekinceli durmuşlardı.⁴⁰

1859 yılı yazında Joseph K. Greene'nin⁴¹ Adapazarı şehrine yaptığı ilk ziyarette şehirde, küçük ve mücadeleci bir Protestan topluluğu bulmuştu. Bu dönemde buradaki kilise ve okul büyük ölçüde Amerikan Board hazinesinden destekleniyordu.⁴²

³⁸ *The Missionary Herald American Board of Commissioners for Foreign Missions*, Vol: XCII, Boston, 1896, s.359

³⁹ Esra Danacıoğlu Tamor, "Karşılaştırmalı bir Perspektiften 19. Yüzyılda Çin ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Protestan Misyoner Faaliyetleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: V, Sayı:12, Yıl 2006/Bahar, s.7

⁴⁰ *The Missionary Herald, American Board of Commissioners for Foreign Missions*, Vol:XCIV, Boston, 1898 s.141

⁴¹ Joseph Kingsbury Greene, 10 Nisan 1834 yılında David ve Lyntha (Miller) Greene'in çocukları olarak Auburn, Maine'de dünyaya geldi. 1855 yılında da Bowdoin Koleji'nden mezun oldu. Türkiye'ye olan ilk yolculuğuna 17 Ocak 1859 Pazartesi günü başlamış ve 22 Şubat'ta İzmir'e ulaşmıştı. Joseph K. Greene'in Türkiye'de yarım asır sürecek olan misyonerlik görevi böylece başlamış oluyordu. Greene, İstanbul'da bulunan misyonerler komitesinin kararıyla İzmit'te bulunan J. W. Parsons'un yanında görevlendirildi. Türkiye'deki ilk görev yeri olan İzmit'te üç yıl boyunca görev yapacaktı. Ayrıntılı bilgi için bkz: Zeynep İskefiyeli, "Misyonerliğe Adanmış Bir Ömür: Joseph Kingsbury Greene", *History Studies*, Volume:5, Issue:4, Special Issue on Lausanne, July 2013, s.283-286

⁴² *The Missionary Herald American Board of Commissioners for Foreign Missions*, Vol: XCII, Boston, 1896, s.359

İstanbul'dan yaklaşık 75 mil uzaklıktaki Adapazarı, Batı Türkiye Misyonu'nun bir diğer eğitim merkezi idi. Bir Protestan kilisesine sahip olan şehir, Profesör Hugopos Cecizyan tarafından idare edilen çocuklar için açılmış bir okula sahipti. Adapazarı, Bahçecik'ten daha geniş ve daha zengindi.⁴³

Adapazarı'nda Board misyonerlerinin katkılarıyla 1846 yılında kurulan Protestan Kilisesi 1862 yılından itibaren kendi kendine yetebilen bir sisteme kavuşmuştu. Bu kilise gelirlerini Amerikan Board tarafından harcanan paranın toplamını yaklaşık dört katına yükseltmişti.⁴⁴ Kendi kendine yetebilen Adapazarı Protestan Kilisesi 1862 yılından itibaren kendi kendini eğiten, yöneten, yayılım yapan ve büyüten bir organizasyon halini almıştı. Bu özelliği ile de kilise, Board yetkilileri tarafından takdir ediliyordu.⁴⁵

Board teşkilatının yönetim merkezi Amerika'da Boston şehridir. Misyonerler gittikleri bölgelerde yaptıkları faaliyetleri raporlar tutarak Boston'a yollamakta ve misyoner merkezi de raporlara göre yıllık olarak misyonerlerin faaliyetlerini belirlemektedir.⁴⁶ Board'un yıllık raporlarında İzmit veya İstanbul merkez istasyonlarının içerisinde yer alan Adapazarı için bazı yıllar ayrı bir bölüm oluşturulmaktaydı.⁴⁷

1891 yılında Adapazarı Protestan kilisesinin papazı öldükten sonra kilisede sıkıntı çekilmeye başlanmıştı. Bu papaz tecrübesi ile Adapazarı'ndaki Protestan Ermeniler ve Board yetkilileri tarafından saygı görmekteydi. O öldükten sonra Adapazarı'ndaki Protestan kilisesinin papazlık görevini Hovsep Jejizian devraldı. Kendisi Robert Koleji mezunuydu. İlahiyat bölümünü İskoçya-Edinburg'da tamamlayan ve Ermeni asıllı olan Jejizian bölgedeki Protestan cemaati için çalışmıştı.⁴⁸

Osmanlı topraklarına gelip misyonerlik faaliyetlerini sürdüren misyonerler İstanbul'daki Amerikan elçiliği tarafından gözetim altında tutulmaktaydılar. 22 Ekim 1895 tarihinde Adapazarı'nın Hendek köyünde bir karışıklık çıkmıştı.

⁴³ Osman Köker, *Orlando Carlo Calumeno Koleksiyonu'ndan Kartpostallarla 100 yıl önce Türkiye'de Ermeniler*, Cilt:1, İstanbul, 2005, s.103; Stone, a.g.e., s.83-84

⁴⁴ *The Missionary Herald*, 1896, s.359

⁴⁵ *The Missionary Herald*, 1898, s.140

⁴⁶ Öztürk, a.g.m., s.69-70

⁴⁷ *The Missionary Herald American Board of Commissioners for Foreign Missions*, Vol: XLVIII, Boston, 1852, s.48-49; *The Missionary Herald American Board of Commissioners for Foreign Missions*, Vol:LVIII, Boston, 1862, s.380-381; *The Missionary Herald American Board of Commissioners for Foreign Missions*, Vol: LXII, Cambridge, 1866, s.71; *The Missionary Herald*, 1896, s.332-333, 359-360; *The Missionary Herald* 1898, s.147-148

⁴⁸ *The Missionary Herald*, 1898, s.141-142

Buradaki durumdan endişelenen Amerikan sefareti, köyde bulunan 3 Amerikalı kadının korunmasını devlet yetkililerinden istiyordu.⁴⁹

Adapazarı'ndaki Protestan topluluğu 1897 yılında okullar, yoksullar ve kent misyonerleri için 660 dolar biriktirmişti. Toplanan paranın yaklaşık dörtte biri kendi içindeki fakirlere verildi. Ayrıca hayırseverler için bazı ufak hediyeler de verilmişti.

Adapazarı Protestan kilisesinin 1898 yılında 130'dan fazla üyesi bulunmaktaydı. Önceki yıl kilise üyelerinden 4'ü ölmüştü. Ancak 1898'de kiliseye 8 yeni üye katılmıştı. Adapazarı'ndaki kadın misyonerler faaliyetlerini programlı bir biçimde sürdürüyorlardı. Kentin 7 farklı bölgesinde ziyaretlerde bulunup misyonerlik çalışmalarına devam ediyorlardı. Her bölgeye iki kız görevli olarak gidiyor ve özellikle Ermeni ailelerini ziyaret ediyorlardı. Board'un kadın görevlileri Adapazarı çarşısında 800 dolarlık bir dükkan satın aldılar. Bu dükkanı kiraya vererek önemli ve sürekli bir kira geliri elde ettiler.

Adapazarı'nda Board'a bağlı olan ve 30 kişiden oluşan Genç Bayanlar Cemaati, 15 kişiden oluşan Kızlar Toplumu ve 28 kişiden oluşan Genç Erkek Hıristiyan Derneği, kentte aylık toplantılar düzenliyorlardı. 1898 yılında Kızlar Toplumu'nun 132 dolarlık bir birikimi vardı.

Adapazarı'ndaki Protestan cemaatinin 400 ciltlik bir kütüphanesi mevcuttu. Bu kütüphanede bulunan kitapları topluluğa üye olan herhangi bir kişiye ödünç veriyorlardı. Bu kütüphanede Bahçecik'teki bir yetimhane yararına küçük bir giriş ücreti ile ders verildi.

24 Ocak 1898 Pazartesi akşamı Adapazarı Protestan Kilisesinin yıllık toplantısı düzenlenmişti. Bu toplantıda dönemlik yazılı rapor okundu. Faturalar ile toplanan tüm hesaplar ve giderler konuşulmuş, katılımcıların soru ve görüşleri için fırsat verilmişti. Daha sonra kilisenin papazı olması için oy birliği ile Hovsep Jejjian seçilmişti.

Board Misyonerleri tarafından Adapazarı'nda kurulan Protestan kilisesi zamanla tahrip olmuş ve tamiri için birçok defa girişimlerde bulunulmuştu. 1898 yılının Kasım ayında kilise binasının demirleri korozyona uğramıştı. Kilisenin bir bölümü büyük bir kar yığınının altında kalmış ve yıkılmıştı. Board yetkilileri bir toplantı düzenlemişlerdi. İlk olarak kilisenin alt zeminde bulunan tahta ve tuğla çöplüğü temizlemişlerdi. Kilisede tahrip olmamış yerler sınıf odası olarak kullanılmıştı. Bunların hepsi 60 dolar harcama ile yapılmıştı. Yapılan tamir faaliyetleri sonucu tekrardan 400 kişiye yetecek kadar kilisede bir toplantı yeri ayarlanmıştı. Board'un bölgede kendilerine göre kabiliyetli

⁴⁹ BOA. A. MKT. MHM. 655/12

olarak gördükleri temsilcileri vardı. Bu durum birlikte kalmayı öğrenebildiklerini gösteriyordu.⁵⁰ 24 Ekim 1899 tarihinde harap olan kilise yeniden inşa edildikten sonra⁵¹ 5 Haziran 1900 tarihinde tamir görmüştü.⁵² 1899 yılında resmi ruhsat ile inşa edilen Protestan kilisesinin harap durumda olmasından dolayı yeniden inşası için 27 Ağustos 1901 tarihinde ruhsat verilmişti.⁵³

1901 yılında Adapazarı, Bahçeçik ve İzmit'te papazlar Protestan cemaate kilisede hizmet veriyorlardı. Tüm pazar ayinlerinde Protestanlığın öğretileri aktarılmaktaydı. Sadece kilisede değil, misyoner okullarına da giderek papazlar faaliyetlerde bulunmaktaydılar. Örneğin; İzmit'te bulunan yüksekokula papazlar din eğitimi için gitmekteydiler. Adapazarı'ndaki kiliseye 85 aile gelmekteydi. Kilisedeki üye sayısı 151 idi. Ortalama 350 kişi pazar ayinlerine katılmaktaydı.⁵⁴

1901 yılında İzmit'te misyoner bulunmamasına rağmen aralarında Adapazarı'nın da bulunduğu diğer dış istasyonlarda 6 misyoner çalışmakta, 19 erkek ve 16 kadın öğretmen görev yapmaktaydı. Toplam 3 kilisede 481 cemaat üyesi bulunuyordu. 12 okulda 809 öğrenci eğitim alıyordu. Bu yıl içinde bölgede Bahçeçik Okulu ve Adapazarı faaliyetleri daha etkiliydi. Bu nedenle misyoner öğretmenler buralardaki okullarda görev yapmaktaydılar.⁵⁵

1904 yılında Adapazarı'ndaki Ermeniler arasında Papaz Serupa'nın kontrolünde bir Ermeni çetesi oluşturulmuştu. Bu çete kanunsuz işlere girişmeye başlamıştı. Ayrılkı fikirlerle hareket eden bu grup Amerika'dan para yardımı da görmekteydi.⁵⁶

1906 yılı İzmit istasyonu yıllık raporuna göre Adapazarı Kilisesinde üyeler 3000 dolar bağış yapmıştır.⁵⁷ Bu parayla kilise binasını inşa etmişlerdi. Aynı yıl

⁵⁰ *The Missionary Herald*, 1898, s.141-142

⁵¹ BOA. Y.A.RES. 103/90

⁵² BOA. Y.A.RES. 107/46

⁵³ BOA. ŞD. 1573/5

⁵⁴ Özgür Yıldız, "İzmit'te (Nicomedia) Amerikan Misyoner Faaliyetleri", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt:5, Sayı:10, Yaz-2012, s.102

⁵⁵ Yıldız, *a.g.m.*, s.100

⁵⁶ BOA. Y. PRK. UM. 67/99

⁵⁷ Board Misyonerleri tarafından Amerika'daki merkeze gönderilen raporlarda, raporu yazanın çalışma bölgesine istediği bağışlar ile ilgili bölümler de yer almaktaydı. 1898 yılında Adapazarı raporunu gönderen Joseph K. Greene, Adapazarı'ndaki faaliyetler için bağış isterken şöyle yazıyordu: "Maddi durumu çok iyi olan birçok erkek ve bayan cömertçe Amerikan eğitim kurumlarına para veriyor. Bu asil misyoner okullarına yardım etmek isteyen gönüllü erkek ya da kadın yok mu?" *The Missionary Herald*, 1898, s.142

Adapazarı, İzmit ve Bahçecik'te kilise yöneticileri aralarında 3 kez toplantı yapmışlardır. 3 kilisede de yönetici kurul toplantıları düzenlenmişti. 1906-1907 yılı raporuna göre de çalışmalar misyonerler için başarılı olarak sürmekteydi. Adapazarı'ndaki kiliseye İngiltere'den Bayan Harris 80 lira yardımda bulunmuştur. Bunun gibi örneklerden anlaşıldığı üzere dünya Protestanları bölgedeki çalışmalara ilgi göstermektedirler. Görüldüğü üzere öncelikle Adapazarı'ndaki kilisede Ermeniler üzerinde yoğun Protestanlaştırma çalışmaları yapılmış ve çalışmalar kesintisiz sürdürülmüştür.

1908 yılı raporunu R. Chambers düzenlemiştir. Ona göre, 1908 yılında Amerikan Board'un İzmit'te yabancı çalışanları şu şekildedir: 1 misyoner ailesi Bahçecik'te; 3 kadın misyoner Adapazarı Kız Yüksek Okulunda; 1 İngiliz kadın Bahçecik; 1 İngiliz hemşire Bahçecik; 1 Kanadalı öğretmen Bahçecik Yüksek Okul; 1 İsviçreli öğretmen Bahçecik Yüksek Okulunda idi.⁵⁸

1895-1910 yılları arasındaki dönemde Joseph K. Greene, Ermeni Avedis Asadourian, Arakel Bedikian ile Rum Stavri Mikhailides ile birlikte çalışmalarına devam etti. Zamanının çoğu bu papazlarla birlikte Türkçe ve Ermenice vaazlar vererek geçiyordu. Ayrıca İstanbul istasyonun dışındaki İzmit, Bahçecik ve Adapazarı kiliselerinde aylık konferanslar veriyor, bu üç kiliseye yıllık ziyaretler düzenliyordu. Bahçecik Erkek Lisesi ve Adapazarı Kız Yatılı okullarının mezuniyet törenlerine katılıyordu. Bunlarla birlikte Amerikan Board'un süreli yayınları ile Pazar Okulu ders kitaplarının basımları ile ilgili işleri yürütüyordu. Greene, ABCFM'nin en eski süreli yayını olan "*The Missionary Herald*"da yaptığı çalışmalarla ilgili makaleler yayınlıyordu. Bu makalelerden bazıları Türkler arasında İncil'in yayılması için gösterilen faaliyetlerle ilgiliydi. Bazıları ise Greene'in bizzat gidip misyoner çalışmalarını yürüttüğü veya denetlediği İstanbul, İzmit ve Adapazarı gibi istasyonları anlatıyordu.⁵⁹

Birinci Dünya Savaşının başlaması Adapazarı'ndaki Protestan Ermenileri de heyecanlandırmıştı. Yüzyıllardır kardeşçe yaşayan Adapazarı Ermenileri Board'un ayrılıkçı fikirleri ile Osmanlı Devleti aleyhinde faaliyetlere girişmişlerdi. Tehcir kanunu ile Adapazarı ve çevresinden de ayrılıkçı Ermeniler gönderilmişti. 15 Mart 1916 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre bu tarihte Adapazarı'nda 58 hanede 242 Protestan Ermeni mevcuttu.⁶⁰

1846 yılında Adapazarı'nda kurulan kilise ile buradaki dini faaliyetleri örgütlemekte idi. Bu kilisenin haricinde buradaki Board misyonerleri

⁵⁸ Yıldız, *a.g.m.*, s.101-103

⁵⁹ İskefiyeli, *a.g.m.*, s.294

⁶⁰ BOA. DH. ŞFR. 513/59

Adapazarı'ndaki eğitim işine de el atmışlardı. Özellikle Ermenileri hedef kitle olarak belirleyen Protestan misyonerler Adapazarı'nda açtıkları okullarıyla amaçlarına ulaşmanın peşine düşmüşlerdir.

Misyonerlik faaliyetleri doğrultusunda pek çok misyoner kadının, önemli bir faaliyet bölgesi olan Adapazarı'ndan yolu geçmiştir. Bu kadınlardan bazıları şöyledir:

- Laura Farnham (Adapazarı 1885)⁶¹
- Electa C. Parsons Riggs (Adapazarı 1885)
- Marion E. Sheldon (Adapazarı 1886 -1899)
- Susan C. Hyde (Adapazarı 1891-1901)
- Mary West Riggs (Adapazarı 1902 -1905)
- Ms. Andrews (Adapazarı 1905 -1906)
- Mary Carolyn Fowle (Adapazarı 1906)
- Madeline S. Gile (Adapazarı 1907)
- Ruth Elizabeth Razee (Adapazarı 1913 -1915)
- Sophie S. Holt (Adapazarı 1910 -1919)
- Mary Ella Kinney (Adapazarı 1899 / 1919 - 1921)⁶²

Adapazarı Ermeni Kız Okulu

Adapazarı'nda 1885 yılında Laura Farnham tarafından kurulan Ermeni Kız Okulunun temelleri İzmit'e bağlı olan Bahçecik'te atılmıştı. Board misyonerlerin Batı Türkiye Misyonu sınırları içerisinde okul açtıkları diğer bir merkez de, İzmit Körfezi'ne 3 mil, İstanbul'a 6 mil uzaklıktaki Bahçecik'tir.

1855 yılında Board tarafından Bahçecik'e Justin W. atandı. 15 yıl boyunca bölgede yaşadı ve yapmış olduğu fizibilite çalışmalarının ardından Bahçecik'te bir kız okulu açılması için Board'daki meslektaşlarına dilekçe verdi. 6 Haziran 1871 tarihinde Batı Türkiye Misyonunun yıllık toplantısında Justin W.'nin talebi değerlendirildi ve gerekli olan fonlar onaylandı. 1873 yılında Justin W. Bahçecik'te bina yapımına uygun olarak belirlediği bir kozahaneyi satın aldı. Amerikan Board, yapılması planlanan bu okula daha sonrasında Adapazarı

⁶¹ Laura Fernham Nisan 1844 tarihinde Newcastle'de doğdu. 21 Kasım 1871'de Boston'dan yola çıkmış ve 29 Aralık 1871 tarihinde İstanbul'a gelmişti. Yoğun misyonerlik faaliyetlerine başladığı Bahçecik'e 1872 yılında geçti. Uzun yıllar burada faaliyet gösterdikten sonra 1885 yılında Adapazarı'na geldi. 12 Ağustos 1910 tarihinde Amerika'ya geri döndü. Doğum yeri olan Newcastle'de 4 Kasım 1919 tarihinde 75 yaşında öldü. [http://www.dlir.org/archive\(15.09.2018\)](http://www.dlir.org/archive(15.09.2018))

⁶² [http://www.dlir.org/archive\(15.09.2018\)](http://www.dlir.org/archive(15.09.2018))

Ermeni Kız Okuluna atanacak olan Laura Farnham tayin edilmiştir.⁶³ Adapazarılı Protestan Ermenilerin çocukları da kasabalarında Protestan Okulu açılmazdan evvel Bahçecik'e gider eğitimlerine çoğunlukla yatılı olarak devam ederlerdi.

Bahçecik'te 1856 yılında bir Protestan Kilisesi kurulmuştu. Laura Farnham'ın 1870 yılında buraya gelmesinden sonra 1872 yılında kiralık bir binada orta dereceli bir kız okulu kuruldu. Laura Farnham neredeyse okulu tek başına idare ediyordu. Okulun bütün işlerinden o sorumlu idi. Derslerin çoğuna o giriyordu. Bu durum Mr. Parsons'un gelişine kadar devam etti. Daha sonra ikiliye Armenag Hagopyan ve Robert Kolej'den mezun kardeşi Profesör A. Hagopyan katıldı. Okulda dersler Ermenice idi. Fakat İngilizce de öğretiliyordu. Okulda eğitimin Ermenice olarak yapılması hitap edilen kitlenin daha doğrusu misyonerlerin hedef aldığı kitlenin, Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermeniler olmasından kaynaklanmakta idi. Matematik, coğrafya, cebire giriş, geometri, genel tarih, din dersleri, müzik ve beden eğitimi dersleri okulda okutulan derslerdi.⁶⁴

Board misyonerlerinin Anadolu'da kurmuş olduğu okullar içinde Bahçecik Amerikan Koleji'nin (Bithynia High School) ayrı bir önemi ve şöhreti vardır. Bu okul, 1879'da (Ruhsat Tarihi 1910) erkekler için yatılı ve gündüzlü olmak üzere, sekiz yıllık bir eğitimi kapsayacak şekilde açılmıştı. 1912'de 225 öğrencisi⁶⁵ bulunan okulun aslen ilk tesisi 1872'de Rahip Parsons tarafından kız-yatılı olmak üzere gerçekleştirilmiştir. İzmit-Bahçecik'te yer alan bu okulun adı, Amerikan Protestan Erkek ve Kız Mektebi idi (Bithynia High School). 1875 tarihinde okula, ruhsatlı kilise içerisinde yer aldığı için ayrıca ruhsat alınmamıştı.⁶⁶ 1000 haneden müteşekkil Bahçecik kasabasında bulunan bu Okulun müdürü Mr. Chambers'ti.⁶⁷

1884'de kızlar kısmının Adapazarı'na taşınmasıyla birlikte okul bundan sonra yalnızca erkek öğrencilere kalmıştı. 1915 tehcir kararına kadar bu okul amacına uygun olarak, Protestanlığın hizmetinde çalışacak mezunlar yetiştirmiştir.⁶⁸

Adapazarı'ndaki Protestan Okulunda İngilizce öğretmeni olarak görev yapan Susan Hyde'in şu sözleri, Adapazarı'nda açılan okulun neden kız

⁶³ Brian Johnson, "The Forgotten Garden", *Buluşma*, Sayı:3, Ocak-2010, s.19

⁶⁴ Stone, *a.g.e.*, s.88

⁶⁵ BOA. MF. MGM. 9/10

⁶⁶ Mutlu, *a.g.e.*, s.308

⁶⁷ BOA. A. MKT. MHM. 655/16

⁶⁸ Nurdan İpek, *Armaş Ermenileri*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli, 2004, s.12

mektebi olduğu sorusunun cevabını verir niteliktedir: *“Türkiye’de hiçbir şeye eğitilmiş annelere olduğu kadar ihtiyaç yoktu. Bizim okulumuz ve diğer okullar bu konuda çalışıyordu”* demişti.⁶⁹

1884 yılında Laura Farnham, Adapazarı Kilisesi tarafından Bahçecik'teki Kız Okulunu buraya taşınması için davet edildi. Okulun Amerikalı öğretmenlerinin maaşını yine *Women's Board of Missions* ödeyecek, okul için üç bina tahsis edilecek, okulun harcamaları için mahallî bir idare heyeti kurulacaktı. Bu teklif çok cazipti. Adapazarı, Bahçecik'ten daha geniş ve daha zengindi. Burada kaliteli yerli öğretmenler daha kolay bulunabilirdi ve yaşam şartları daha iyi ve ucuzdu. Böylece Kız Okulu Adapazarı'na taşındı ve Adapazarı Ermeni Kız Okulu (Adapazarı Hayuhgatz Varjharan) adını aldı. Bir kaç yıl içinde okulun öğrenci sayısı 27'si Ermeni olan 75 kıza ulaştı.⁷⁰

Adapazarı'ndaki Protestan Kilisesi Bayan Farnham'a üç katlı bir evin kullanımını önerecekti. Masrafların karşılanması için gerekli fonlar ve okul ücretleri Ermeni Protestanlarının katkılarından karşılanacaktı. Board'un Yöneticiler Kurulu, okulun diğer tüm masraflarından sorumlu olacaktı.

Laura Farnham Bahçecik'teki tepelerden Adapazarı'na 1885 yazında taşındı. Tali ve kötü yollardan Adapazarı'na ulaşması yaklaşık 2 gün sürmüştü. Adapazarı'na vardikten birkaç ay sonra, 8 Eylül 1885'te hazırlık sınıfını da içeren Ermeni Kız Lisesi açıldı. Okul, Adapazarı'nın bir kasabası olan Pazarçık'taydı. Zamanla okulun kapasitesi artmıştır. Önceleri okulda sözlü sınavlar hakimken okulun kapasitesi arttıkça yazılı sınavlara dönülmüştür.⁷¹

Laura Farnham ve Leslie Parsons (daha sonra Charles Riggs) Ermeni Kız Yatılı Okulunun ilk müdür ve öğretmenleri oldular. Türkiye'de türünün tek örneği olan bu okul, tamamen yerel müteveli yönetim kurulunun sorumluluğu altındaydı. 6 yıl sonra özellikle Board yetkilileri tarafından okulda uygulanan bu yeni prosedürün başarılı olduğu söylenecekti. Okulda görevli öğretmenler Adapazarı'nda kendilerine nezaket ve saygı gösterildiğini söylüyorlardı. Okulun yöneticileri memnundu ve okulun öğrenci sayısı yıldan yıla artış gösteriyordu.

Sonraki yıllarda okulun kadrosuna katılan Marion Sheldon, Adapazarı okulundaki kız öğrencilerle ilgili yazısında; *“bana kalırsa bu kızlar doğuştan gelen yetenekler konusunda, yaşlıları olan Amerikalı kızlarla mukayese edilebilir. Büyük ihtimalle daha iyi kelime hafızasına sahipler ve yeni bir dili*

⁶⁹ Linder, *a.g.e.*, s.14

⁷⁰ Stone, *a.g.e.*, s.83-86

⁷¹ Marion E. Sheldon, *The Armenian Girls' High School in Adabazar, Turkey*, Boston, tarihsiz, s.6

kolayca kazanıyorlar; ancak çok iyi muhakeme edemiyorlar. Amerikan kızlarının kutsandığı kültürel miras ve nezakete sahip değiller” diyordu.

19. yüzyılda, Osmanlı Devleti’nde; Müslüman Türklerin Amerikan okullarına gitmelerine izin verilmiyordu. Ancak 1886 yılında, Devlet yönetimi farklı bir adım attı ve bütün yabancı okulları Halk Eğitim Müessesesi altında topladı. O zamanlar imparatorlukta Amerikan okulları, Osmanlı Devleti’ndeki bu harekete ilk cevap verenlerdi ve acilen devletin yasa ve düzenlemelerine uymak için gerekli düzenlemeler yapıldı. Bu bağlamda, Amerikan okulları Halk Eğitim Müessesesi tarafından yayımlanmış izinleri aldılar. O tarihte yani 1886’da, Adapazarı’ndaki Amerikan Kız Lisesi Osmanlı İmparatorluğu’ndan bir okul olarak işlev görebileceğine dair ruhsat aldı.⁷²

1890 yılında Adapazarı’nda bir kız bir de erkek okulu bulunmaktaydı. Yüksekokulda yatılı öğrencilere papaz hizmet etmekteydi. 66 yatılı 30 gündüzlü öğrenci vardı. Okulda 824 Türk Lirası harcama olmuştur. Bayan Farnham, Bayan Hyde ve Bayan Kinney yatılı öğrencilere yardımcı olmaktaydılar.⁷³

1890 yılında Adapazarı’ndaki Ermeni Kız Okulunun müfredatında matematik, cebir, Fen bilimleri, tarih, coğrafya, Ermenice, İngilizce, Türkçe, müzik ve beden eğitimi vardı. Ev ekonomisi ve İncil de ayrıca öğretiliyordu. Okuldaki ev işleri her gün 1,5 saat sürüyordu. Bütün kızlardan deneyim kazanmaları amacıyla ev işlerinde yardım etmeleri bekleniyordu.⁷⁴

Misyoner faaliyetlerinde özellikle Ermeniler hedeflendiğinden bu okulların müdavimleri de elbette ki Protestan Ermeni çocuklarıydı. Ancak ilginç bir şekilde, daha önce dinlerinden asla taviz vermediği için hedef listesinden çıkarılan Müslüman ve Musevi çocuklar da özellikle 1880’lerden sonra bu okullara kaydettirilmeye başlanmıştı. Her ne kadar Osmanlı Hükümeti, kız ve erkek Müslüman çocukların bu okullara girmesini engellemeye çalışsa da zaman zaman bu konuda başarı gösterememişti. 1892’de Adapazarı’nda teftiş edilen, papazlar idaresindeki yatılı Ermeni Kız Okulunda üç Müslüman kızın olduğu bildirilmişti.⁷⁵

⁷² Linder, *a.g.e.*, s.12-14

⁷³ Yıldız, *a.g.m.*, s.103

⁷⁴ Linder, *a.g.e.*, s.12-14

⁷⁵ Konu ile ilgili 6 Şubat 1892 tarihini taşıyan ve Müfettiş Kâmil imzalı belgede şöyle deniliyordu: “Maârif Nezâret-i Celfilesine müsta’celdir. Teftiş edilen mekâtibden İslâm mektepleri her veçhile muhtâc-ı islâhdır mekâtib-i Hıristiyâniyye meyânında Protestan papasları idaresindeki leyfî mektebde üç İslâm kızı dahi mevcûd ve Cum’a günü İzmîd’e

Board'ın Adapazarı'nda kurmuş olduğu Ermeni Kız Okulu ve yine burada bulunan Erkek Okulu Amerikan misyonerlerinin ilgisini sürekli çekmişti. Bu okullarda okuyan öğrencilerin bazıları Robert Koleji, İstanbul'daki Amerikan Kız Koleji veya Avrupa'daki üniversitelerde eğitim hakkı kazanmaktaydılar. Bu okullardan mezun olmuş ve Adapazarı'nda bir papazın da kardeşi olan Profesör Hagopos Jejian, 25 yıl hem vaiz ve hem de öğretmen olarak yüksek pozisyonlarda görev yapmıştır. Yine bu okullarda okumuş olan diğer öğrencilerin çoğu çeşitli alanlarda saygın şöhretler kazanmışlardı.⁷⁶

Türkiye'ye geldikten yıllar sonra 1892'de Laura Farnham'ın Amerika'ya izinli olarak ilk gidişinde Kadınlar Kurulu (Women's Board), yeni bir bina inşası için 3.000 dolar vermeyi oyladı. Ancak bu dönemde Osmanlı topraklarında inşaat yapmak için izin almak zordu. Sonuç olarak bir mütevelliyeye ait olan bir bina satın alındı. Bina gerçekte bir kozahaneydi ve bir okul yapmak için büyük ve elverişli idi. Yapılan okul bir yıllık eğitimini tamamladığında 22'si yatılı olmak üzere 60 öğrencisi vardı. Bazı dış cephe onarımları yapıldı ve bahçesi güzelleştirildi. Ayrıca kasabalardaki fakir çocuklara burs sağlamak için Amerikan Board'dan gelen burs yardımları vardı. Yerel halk sözlerini tuttu ve tüm yerel öğretmenlerin maaşlarını sağladılar ve okulun giderlerini karşıladılar. Dolayısıyla okul kendi kendini geçindiren bir okul oldu.⁷⁷

Adapazarı Amerikan Protestan Mektebi, 1893 tarihinde Osmanlı Devleti'nde bulunan Protestan okulları içerisinde de zikredilmiştir. Bu tarihte Amerikan ve Protestan okullarının sayısı 413'tür.⁷⁸

Misyoner okullarında eğitim alan Ermeni öğrenciler arasında bir Amerika özlemi meydana gelmekteydi. Misyonerlerin eğitiminden geçen her Ermeni öğrenci, birer Amerikan hayranı olarak Amerika'ya özlem duymaya başlamıştı. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra artık Ermeni öğrencileri de Amerika'ya gönderilmekteydi.⁷⁹ Bu dönemde Adapazarı'ndaki Ermeni toplumu içerisinde de Board'un faaliyetleri sonucu Protestan olan 40-50 kadar Ermeni Osmanlı topraklarının dışına gitmişti. Bunların çoğu da Amerika'ya yerleşmişti.⁸⁰ Adapazarı'ndaki okullardan mezun olan öğrenciler de yüksek tahsilleri için

hareketim mutasavvurdur emr-i nezaret-penahilerine müntazırım ferman" BOA. MF. MGM. 1/62

⁷⁶ *The Missionary Herald*, 1896, s.359

⁷⁷ Linder, *a.g.e.*, s. 12

⁷⁸ Mutlu, *a.g.e.*, s.298, 308

⁷⁹ Celal Öney, "Ermeni Meselesinin Oluşumunda ABD'nin Rolü Nasıl Başlamıştır?", *History Studies ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı/ Relationships of the USA and The Great Middle East Special Issue* 2011, s.230-231

⁸⁰ *The Missionary Herald*, 1898, s.142

Avrupa ülkelerini veya Amerika'yı tercih ediyorlardı. 1901 yılında Adapazarı Protestan Ermenilerinden biri olan ve Adapazarı Ermeni Kız Okulundan mezun olan Agop'un kızı Dikranohi, bir daha geri dönmek üzere Amerika'daki nişanlısının yanına gitmek istiyordu. Kendisine Patrikhane'den tasdikli senetle iki adet fotoğraf alınarak pasaport verilmişti ve Adapazarı'ndaki nüfus kaydının silinerek Tabiiyet Kalemi ve Patrikhanece gerekli muamele yapılmıştı.⁸¹

Adapazarı Ermeni Kız Okulu mezunlarının çoğu eğitimlerine İstanbul gibi büyük şehirlerin yanında Amerika'da da devam ediyorlardı. Bu okul mezunu bir kız tıp eğitimi için Amerika'ya gitmiş ve eğitimi sonrası Adapazarı'na dönerek halkına hizmet etmişti. Mezunlardan birçoğu anaokulu, köy okulları lise ve Board'ın diğer okullarında öğretmen olarak görev almıştır. Okuldan mezun olan kızlardan 30 kadarı okulun mezunlar derneğini kurdular. Böylece birbirleri ve okulları ile bağlarını kesmemişlerdi. Bu dernek maddi durumu iyi olmayan öğrencilere destek olmanın yanında okulun müzik odasındaki piyano gibi bazı ihtiyaçlarını finanse etmişlerdi.⁸²

1894 yılında yaşanan depremden Adapazarı Ermeni Kız Okulu da etkilenmişti. Şapel ile okul binası arasında büyük bir çatlak oluşmuştu. Depremden dolayı okuldaki öğretmen veya öğrenciler arasında yaralı veya ölüm olayı yaşanmamıştı. Lakin okul binaları hasar görmüştü. Bu nedenle yeni bir binaya taşınmak gerekmişti. Yeni binanın bir kısmı kreş için uyuma yeri olarak kullanıldı. Okul kalabalık bir bölgede olduğu için de okuldaki yaşam zaman zaman dayanılmaz hale gelebiliyordu. Derken yeni bir bina talebi *Woman's Board'a* iletildi. Uzun süre cevap alınamamıştı. Lakin sonradan gerekli para gelmişti.⁸³

20 Ağustos 1894 tarihinde Adapazarı Ermeni Kız Okulunun Amerikalılar tarafından yeniden inşası için devlet yetkililerinden resmi ruhsat isteniyordu.⁸⁴ Amerikan Board teşkilatının buradaki okulu genişletme istekleri vardı. İlk yapıldığı dönemde izinsiz ve ruhsatsız inşa edilen bu okula sonradan ruhsat verilmişti. Amerikalıların buna benzer işleri için okulun durumu 12 Ekim 1895 tarihinde Şuray-ı Devlet'e havale edilmiş ve konunun orada görüşülmesi istenmişti.⁸⁵

⁸¹ BOA. DH. TMIK. M. 113/17; BOA. DH. TMIK. M. 136/23

⁸² Sheldon, *a.g.e.*, s.15

⁸³ Sheldon, *a.g.e.*, s.12

⁸⁴ BOA. DH. MKT. 85/12

⁸⁵ BOA. ŞD. 2640/5

1895 yılında Adapazarı Ermeni Kız Okulundan 8 öğrenci mezun olmuştur.⁸⁶ 9 Mayıs 1896 tarihinde Bayan Farnham'ın Adapazarı'ndan yazdığı raporda bu tarihteki okulun durumu ile ilgili şöyle diyordu:

*"Adapazarı'nda ciddi bir rahatsızlık olmamıştır. Buradaki çalışmalarımız kesintisiz ve başarılı bir şekilde olmaktadır. Okul azami kapasitede kalabalık olduğundan dolayı birçok başvuru reddedilmiştir. Okuldaki yatılı öğrencilerimizin 33'ü Protestan, 28'i Gregoryen ve 1'i Katolik'tir. Okulda bulunan 63 yatılı öğrencinin 36'sı tam ödeme yapmıştır. Bunların çoğu 6 ile 8 lira kadar ödeme yapar. Şimdi mevcut 52'dir. Bu yılın başında eğitime başlayan Anaokulunda 25 öğrencimiz vardır. Bu her şekilde bir başarıdır. Son sınıfımız 11 öğrenciden oluşuyor. Bunların biri dışında hepsi imanlı Hıristiyan'dırlar. Ailesi Gregoryen olan o kız da umarım bir gün Hıristiyan olur."*⁸⁷

Board misyonerlerinin Adapazarı'ndaki çalışmaları içerisinde en çok değer verdikleri ve övündükleri faaliyetleri buradaki yatılı kız okuluymdu. Adapazarı Ermeni Kız Okulunu övünecek derecede başarılı bulmalarının en önemli nedeni yatılı olan okulun tamamıyla yerel kayımların kontrolü ve bakımı altında olmasıydı. Board yetkililerinin buradaki okulu eğitim ve finans alanında bu kadar başarılı görmelerinde okulun müdürü olan Laura Farnham ve yardımcıları Marion Sheldon ile Susan Hyde'nin yanı sıra yerel kayımların sağduyu, cesaret ve fedakarlıklarının önemli etkisi olduğu görülüyordu.

Adapazarı Ermeni Kız Okulunun bazı giderleri *The Woman's Board of Missions* tarafından karşılanıyordu. 1896 yılında Board'a bağlı olan bu kurul tarafından okulun öğretmen maaşlarının ödenmesi ve yoksul öğrenciler için 176 Dolar verilmişti.⁸⁸

Okulun yönetim kurulunda yerel vatandaşlarda yer almaktaydılar. 1896'da ülke çapında siyasal çalkantılar yaşandı. Ancak bu karışık dönemde Laura Farnham *"burada hiçbir ciddi rahatsızlık olmadı ve işimiz bölünmeden ve başarılı bir şekilde devam etti. Okul kapasitesinin sınırına ulaştı ve pek çok başvuru reddedildi."* diyordu. Baharda okulun diploma töreninde; bir hükümet temsilcisi, bir askeri yetkili ve Müslüman topluluğun temsilcileri de yer aldı. Ayrıca Gregoryen toplumun lider temsilcileri de törene katıldı. Misyoner başkanlığı; mezuniyet sınıfına; ailelerine, öğretmenlerine, devletlerine ve dinlerine karşı yükümlülüklerine anlatan Türkçe bir konuşma yaptıktan sonra

⁸⁶ Yıldız, a.g.m., s.103

⁸⁷ *The Missionary Herald*, 1896, s.332-333

⁸⁸ *The Missionary Herald*, 1896, s.359

diplomalar dağıtıldı. Törenin sonunda Türk yetkililer kapanış konuşmasını yaptılar.⁸⁹

18 Ocak 1896 tarihinde Adapazarı'nda bulunan Amerikan Protestan Mektebi muallimlerinden Doktor Kovalciyan, Bahçecik Amerikan Erkek ve Kız Mektebi müdürü Chambers ile münasebette idi. Kovalciyan ve Chambers, İngiltere Sefareti tebaasından Mr. Micberson'un yarıdakçlarından olmaları hasebiyle haklarında lazım gelen muamelenin yapılması istenmişti.⁹⁰ Yine Adapazarı Ermeni Mektebi muallimlerinden Artin Mıgırdıç Çelebyan, Ermeni Komita Merkezi ile devamlı irtibatlı idi.⁹¹ Devlet yetkilileri zararlı davranışlarından şüphelendikleri bu kişileri mümkün olduğunca takip etmeye çalışmışlardı.⁹²

1898 yılı raporunu Bayan Farnham yazmıştı. Raporunda okullarındaki durumun oldukça iyi olduğundan bahsediyordu. Bu tarihte Adapazarı'ndaki okullarında 79'u hazırlık bölümünde olmak üzere 86 öğrenci eğitim almakta idi. Bayan Farnham, olgun karakterli olarak nitelendirdiği 8 öğrenciden oluşan son sınıf öğrencilerinin oldukça umut verici olarak bahsediyordu.

Adapazarı Ermeni Kız Okulunun Board adına çalışan yönetici Laura Farnham ve onun yardımcıları olan Marion Sheldon ve Susan Hyde okuldaki görevlerinin yanında şehirdeki Protestan topluluk için de çalışmalar yapıyorlardı. Okul çalışanları özellikle Protestan kilisesi ile sıkı ilişkiler kurmaktaydı. 1898 yılında buradaki yetkililer *The Woman's Board of Missions* aracılığı ile okullarını daha büyük bir alana taşımak için yeni bir bina taleplerini ilettiler. Bu bina ve eşyaları için 3000 dolara ihtiyaç duyuluyordu.⁹³

1898 sonbaharının sonunda okulda her şey yolunda gidiyordu. Okul tamamen doluydu ve Bayan Farnham ve Bayan Sheldon çok meşguldüler. Kasım ayında kış mevsimi, ağır bir kar yağışı ile oldukça erken gelmişti. Yağış o kadar ağırdı ki; şapelin çatısı ve duvarları yıkıldı, geriye bir yıkıntı yığından başka bir şey kalmamıştı. Bu noktada bir finansal yardıma ihtiyaç duyuldu. Daha sonra şapelin bodrumundaki sınıfın çatısının onarılması için, para sağlanmasına yönelik bir girişimde bulunuldu. Laura Farnham'ın etkisi sadece öğrenciler üzerinde değil, Adapazarı Protestanları üzerinde de sınırsızdı. Mütevelli heyeti sürekli olarak kendisinden tavsiye isterdi. Mütevelli heyeti bir kreş ihtiyacı olduğundan haberdar olduğunda, 1896 yılında Adapazarı

⁸⁹ Linder, *a.g.e.*, s. 14

⁹⁰ BOA. A. MKT. MHM. 655/16

⁹¹ Haluk Selvi, "Ermeşe (Akmeşe) Manastırı ve Ermeni Olaylarındaki Yeri", *ASAM Türkiye II Kongresi*, Ankara, 2007, s.785

⁹² BOA. DH. ŞFR 186-61

⁹³ *The Missionary Herald*, 1898, s.142,147

okulunda ilk kreş kurulmasını sağlamıştı. Bu kreşin mobilya ve pek çok ihtiyacı Amerika'daki bağışlardan sağlanmıştı. 50 ve üzeri öğrencisi olan bu kreşte 3 öğretmen görevli idi. Kreşin ücreti öğretmenlerin maaşlarını ödeyebiliyordu.⁹⁴ Kreşin de açılması ile birlikte okulda kreşten liseye kadar eğitim devam ediyordu. Eğitimlerine kreşten itibaren başlayan öğrencilerin daha başarılı oldukları okul öğretmenlerince kabul edilen bir durumdu.

Adapazarı Ermeni Kız Okulunda hazırlık okulu da bulunuyordu. Bu okulun ayrı bir komitesi vardı. Bu okulda genellikle aynı okul mezunu kızlar eğitim veriyorlardı. Buradaki öğrenciler de tıpkı diğer Board okulları gibi Amerika değer ve ilkelerine göre eğitim alıyorlardı. Hazırlık okulu 40 ya da daha kalabalık olan 3 sınıftan oluşuyordu. Kreş ve hazırlık okulunda eğitim yatılı değildi. Buradaki öğrencilere aylık bir ücret karşılığında eğitim veriliyordu. Okulun hazırlık bölümü ihtiyaçtan doğmuştu. Çünkü köylerden gelen kızların kız okulundaki eğitimlere başlayabilmeleri için belli bir eğitimden geçmeleri gerekiyordu. Okulun ana eğitim bölümünde hazırlık okuluna göre iki katı ağırlıkta eğitim veriliyordu. Hazırlık eğitimi alan kızlar okul için daha hazır bir halde eğitime başlayabiliyordu. Okuldaki öğretmenler İngilizcenin yanında Ermenice ve Türkçe de biliyorlardı. Hazırlık öğrencilerinin büyük bölümü Ortodoks Ermeni ailelerinin kızlarıydı.

Okul ilk açıldığı dönemlerde yatılı öğrenci sayısı yaklaşık olarak 20 idi. Yurtların ve yeni sınıfların açılmasıyla öğrenci sayısı arttı ve yeni bir bina yapılması planlandı.⁹⁵

1898 yılında okulda hala üç Amerikalı bayan mevcuttu, fakat o yıl içlerinden birisi olan Bayan Sheldon'un Amerika'da kalması gerekiyordu. Ayrıca o vakitler okul da Ana Okulu, İlkokul, Hazırlık ve Lise olmak üzere dört bölümlü bir yapıya ulaşmıştı. Laura Farnham daha fazla yardıma ihtiyaç duymaktaydı ve bu yüzden, Kadınlar Kurulu (Woman's Board), Marry Kinney'e Adapazarı'na gitme teklifini sunmuştu. Marry Kinney, Boston'da doğmuş, temel seviye eğitimini Boston'da almış ve 1896 yılında Boston Öğretmen Okulundan mezun olmuştu. Sonunda, Bayan Kinney 1900 Ekiminde Boston'dan deniz yoluyla çıktığı yolculuğunu aynı yılın 16 Kasım tarihinde bitirir. Adapazarı Kız Okulunda ona Bayan Farnham ve Bayan Hyde eşlik ediyordu. Bayan Kinney, Okulun yerel mütevelli heyetinden ve öğrencilerin karakterlerinden çok etkilenecek bu durumu, kendisi için mutlu bir yuvanın göstergesi olarak algılıyordu. Bayan Kinney okulda, İngilizce ve müzik eğitimi verirken, Laura Farnham İngilizce ve tarih dersleri veriyordu. Mary Kinney

⁹⁴ Sheldon, *a.g.e.*, s.8-10

⁹⁵ Sheldon, *a.g.e.*, s. 11

Laura Farnham ile 10 yıl birlikte çalışmıştı.⁹⁶ Daha sonrasında ise okulun ikinci ve son müdürü olarak görev yapmıştı.

19. yüzyılın sonunda Board misyonerleri tarafından Adapazarı'nda kurulmuş olan üç eğitim kurumu bulunuyordu. Bu okullar; Adapazarı Ermeni Kız Okulu, Erkek Okulu ve bir de Anaokulu idi. Bu okulların 1898 yılındaki öğrenci sayıları ise şöyleydi: 50 öğrencili Kız Okulu, 65 öğrencili Erkek Okulu ve 80 öğrencinin bulunduğu Anaokuluydu.⁹⁷

1901 yılında Adapazarı Ermeni Kız Okulunun genişletilerek yeniden inşası gündeme gelmişti. Vaktiyle ruhsatsız açılan ve zamanla ruhsat alan bu okulun genişletilmesi için verilen ruhsatın sebebi hakkında İzmit mutasarrıflığı bir belge hazırlamıştı.⁹⁸ Bir yıl sonra Adapazarı'nda harap bir durumda bulunan Protestan kilisesinin okul olarak yeniden yapılması için izin alınıyordu.⁹⁹

Amerikan sefaretçi 25 Şubat 1903 tarihinde yaklaşık 400 müesseseyi ihtiva eden bir listeyi hariciye nezaretine takdim etmiştir. Verilen bu listedeki 400 kurumdan 279'u okuldur.¹⁰⁰ Amerikan sefaretince verilen bu listede, Adapazarı'nda bulunan Amerikan Protestan Kız Mektebi yer almamaktadır.

Adapazarı Ermeni Kız Okulunda okuyan kızlardan mezun olduktan sonra eğitimlerine Amerika'da devam edenlerden biri de Serop'un kızı Zaruhi idi. Kendisi Ebelik eğitimi sonrası 1903 yılında Adapazarı'na dönmüştü.¹⁰¹ Okuldan Amerika'ya gelin olarak gidenler de olmuştu. Bu mezunlar Amerika'dan ziyaret amaçlı Adapazarı'na geldiklerinde uğradıkları yerlerden biri de mezun oldukları okul olmaktaydı. 1906 yılında varlıklı bir New York'lu ile evlenen okulun mezunlarından bir bayan mezun olduğu okulu ziyaret etti. Bu kişi, *Woman's Board*'un öğretmen göndermesi durumunda, öğretmen eğitim bölümü için bina yaptırma sözü verdi. Board yetkilileri tarafından bu koşullar kabul edildi ve okul içerisinde açılan bu bölüme Madaline Gile atandı. Bayan Gile deniz yoluyla Türkiye'ye ve oradan da tren ile Adapazarı'na varmıştı. Kendisi, Haverhill, Massachusetts yerlilerindendi. Boston Eğitim Okulu mezunuydu. Bridgewater Öğretmen Okulunda geçen bir senenin ardından, Haverhill ve daha sonra da New Bedford Öğretmen Okulunda eğitim vermiş ve Türkiye'ye gelmeden bir sene önce, Provo Procter Akademisinde öğretmen olarak görev almıştı. Eğitimi ve alışıl gelmedik öğretmenlik deneyimi Adapazarı'ndaki kurum için mükemmel bir uyum göstermekteydi. Ancak

⁹⁶ Linder, *a.g.e.*, s. 14-16, 20

⁹⁷ *The Missionary Herald*, 1898, s.141-142

⁹⁸ BOA. ŞD. 1562/24

⁹⁹ BOA. MF. MKT. 598/36

¹⁰⁰ Mutlu, *a.g.e.*, s.311

¹⁰¹ BOA. DH. TMIK. M. 156-57

Bayan Gile zayıf sağlığının oluşturduğu problemler nedeniyle kurumda çok fazla kalamadı. Onun görevli olduğu dört yıllık zaman dilimi zarfında Öğretmen Eğitim Bölümünün daha fazla başarı göstermesi için büyük beklentiler bulunmaktaydı ve eğitim alan öğretmenlerin kabiliyetlerinde de artış gözlemlenmekteydi. Bayan Gile'nin sorumlu olduğu sınıf, tüm alanlarda hem teorik hem de pratik olmak üzere güzel bir öğretmen eğitimi almıştı. İşin en önemli kısmı ise, okul için öğretmen ihtiyacı sağlamanın yanında Türkiye'nin farklı bölgelerine eğitilmiş kadınları göndermekti.¹⁰²

1908 yılı eğitim istatistiğine göre Adapazarı Ermeni Kız Okulunda 141 öğrenci ve 10 öğretmen vardır.¹⁰³ Dr. Alexander Jejian Adapazarı'ndaki okulun taşınmasında ve kuruluşunda büyük bir paya sahipti. 1893 yılındaki ölümüne kadar okulda yönetici ve öğretmen olarak büyük bir özveri ile çalışmıştı. 1910 yılında mütevelli heyeti onu onurlandırmak için okulun ana binasına "*Alexander Hall*" adını vermişlerdi. Yine aynı tarihte okulun en büyük hayırseserlerinden biri olan Bayan Harris'i onurlandırmak için de okulun ikinci binasına "*Harris Hall*" ismi verilmişti.¹⁰⁴

1910 yılı Adapazarı Ermeni Kız Okulu için önemli tarihlerden biridir. Bu tarihte 25 yılı bu okulda kurucu müdür olmak üzere 38 yıl İzmit sancağında görev yapan Laura Farnham bölgedeki misyonunu tamamliyordu. Hayatının 38 yılını İzmit sancağındaki Ermeni kadınlarının eğitimine harcayan Farnham, 1910 yılının sonbaharında Adapazarı'ndan ayrılıyordu. Aslında 1 yıllığına Amerika'ya gidecek ve ardından görevinin başına geri dönecek diye bekleniyordu. Fakat sağlığının kötü olması sebebiyle emekli oldu ve 1919 yılındaki ölümüne kadar New Castle-Maine'deki evinde kaldı. Mary E. Kinney, Laura Farnham'ın emekliliğe ayrılması üzerine 1910 yılı sonbaharında Adapazarı Ermeni Kız Okulunun ikinci ve son müdürü oldu. Sophia Holt ve Ruth Raze adlarındaki iki diğer misyoner öğretmenin yanı sıra 12 yerel öğretmen kadro da ona bu okulda yardımcı oluyordu.¹⁰⁵

Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce Adapazarı, Board'un Batı Anadolu Misyonu sınırlarında yer alıyordu. Bu dönemde Adapazarı'nda faaliyette bulunan Protestan Ermeni Kız Okulunda 293 öğrenci eğitim almakta idi.¹⁰⁶

Mary Kinney 1914 yılında bir yıllığına izinli olarak Amerika'ya döndü. Aynı yıl başlayan dünya savaşı koşullarından dolayı o dönemde Türkiye'ye dönmek

¹⁰² Linder, *a.g.e.*, s.16-17

¹⁰³ Yıldız, *a.g.m.*, s.103

¹⁰⁴ Linder, *a.g.e.*, s. 23

¹⁰⁵ Linder, *a.g.e.*, s. 21, 27

¹⁰⁶ Alan, *a.g.t.*, s.188

mümkün değildi. Sophia Holt ve Ruth Razee o Amerika'dayken bir süre daha Adapazarı'nda çalıştılar.¹⁰⁷

Dönem dönem Adapazarı Kız Okuluna gelip mezuniyet törenlerine katılan Board'un Türkiye'deki önemli misyonerlerinden olan Joseph K. Greene 1910 yılına kadar görev yaptığı İstanbul'dan ayrılıp ülkesine dönmek istiyordu. Emeklilik isteğinin kabul edilmesinin ardından veda ziyaretlerine başladı. Önce İstanbul'daki Protestan aileleri daha sonra da İzmit, Bahçecik ve Adapazarı'nı ziyaret etti. Özellikle de Bahçecik Erkek Lisesi ile Adapazarı Yatılı Kız Okullarına veda ziyaretinde bulundu.¹⁰⁸

Birinci Dünya Savaşı başlayınca Osmanlı Devleti daha önceki zararlı faaliyetlerinden dolayı, savaş sırasında da bu mekteplerce cephe gerisinden vurulmamak için yabancı okulların büyük bir kısmını kapatmasına rağmen, müttefikleri olan Avusturya ve Almanya'ya ait okullar ile İran ve Amerikan okullarına karışmamıştır.¹⁰⁹ Buna rağmen Adapazarı Ermeni Kız Okulu savaş süresince eğitime ara vermişti. 1914 baharından 1918 yılına kadar Adapazarı Ermeni Kız Okulu kapalı kalmıştı.¹¹⁰

1915 tehcir yasasından sonra Bahçecik Amerikan Koleji İstanbul'a taşınmıştır. Okulun Adapazarı'ndaki kız kısmı Üsküdar'daki Home School ile birleşmiş ve bugünkü Üsküdar Amerikan Koleji'nin temeli atılmıştır. Erkek kısmı bugünkü Göztepe Parkı'nın deniz tarafındaki cephesinin karşısındaki Bahriye Nazırı Hasan Rahmi Paşa'nın Köşkü'nde tekrar açılmışsa da maddi nedenlerden dolayı 1932'de kapatılmıştır.¹¹¹

Okulda Günlük Yaşam

Adapazarı Ermeni Kız Okulunun Amerika'daki normal bir liseden çok da farklı bir müfredatı yoktu. Müfredatlar arasında en büyük fark tarih derslerinde ortaya çıkmaktaydı. Okulda günlük ve yatılı olmak üzere iki tip öğrenci grubu bulunuyordu. Yatılı öğrenciler günlük işlerde de görev alıyorlardı. Her öğrenci zamanlarının belli bir bölümünü okuldaki işler için harcamak zorundaydı. Yapılması gereken işler aylık olarak değiştiriliyordu. Buradaki kız öğrencilerin rutin bir yaşam tarzı bulunuyordu. Sadece belli tatil zamanlarında izne çıkıyorlar ancak çok azı evine gitmeyi tercih ediyordu.

¹⁰⁷ Linder, *a.g.e.*, s.27

¹⁰⁸ İskefiyeli, *a.g.m.*, s.295

¹⁰⁹ Alan, *a.g.t.*, s.189

¹¹⁰ Linder, *a.g.e.*, s.29

¹¹¹ Yıldız, *a.g.m.*, s.106

Okulda belli zamanlarda düzenlenen eğlenceler sayesinde okul hayatı zaman zaman eğlenceli bir hayata dönüşebiliyordu.¹¹²

Okulda yatılı kalan öğrenciler Adapazarı'ndaki Protestan kilisesinin işlerini de yapıyorlardı. Eğer aileleri isterlerse Ortodoks öğrenciler de kendi kiliselerine gidebiliyorlardı. Okulda sabah ve akşam dua törenleri oluyordu. Okuldaki öğrenciler dindar birer kız olarak yetiştiriliyordu. Öğrencilerden biri: "çok çalışıyorum. Gazete okumaya bile fırsat bulamıyorum lakin bulabildiğim her fırsatta İncil'i okuyorum." diyordu.¹¹³

Okulda günlük yaşam konusunda, Adapazarı'ndaki misyonerlerden biri olan Marion Sheldon'un deneyimleri önemli fikirler vermektedir.

"Kalkış zili sabah erken çalar, ancak sınıfta sabah 6,30'daki sessizlik zamanında görevli öğretmen sizseniz, zamanın çok uzun olmadığını anlayacaksınız. 15 dakika boyunca bakarsanız, bazılarının kitap okuduklarını ve diğerlerinin sesiz bir şekilde meditasyon yaptıklarını görebilirsiniz.

Saat 8 ve kahvaltı arasındaki aralıkta, hastaları görmek ve sınıfa gitmeden önce yapılması gereken pek çok işin halledilmesi içindir. Genellikle bir kız öğrenci bir yazı ile ilgili yardım istemeye gelir, ya da yakın zamanda gerçekleşen bir toplantı ile ilgili sorularınızı cevaplamak için mütevellilerden birinin okula gelmesi ihtimali vardır. Öğrenmek için en çok can attığınız, acaba devlet yıkılan şapelin yeniden inşasına izin verecek mi? sorusu olabilir.

Eğer yardımınızı bekleyen ev işleri yoksa zil çaldıktan sonra, derslere gidersiniz ya da öğleden sonraki derslere öğleden önce hazırlanmakla meşgulsünüzdür. Ayrıca kreşteki çocuklara bakmak için birkaç dakika bulmayı başarabilirsiniz. Öğlen vakti sizi iş arkadaşlarınızla baş başa oturup eldeki işler hakkında konuşabileceğiniz yemek salonuna getirir. Bu vakit böyle bir toplantı için uygun olan tek zaman olabilir.

Öğleden sonraki oturumdan önce, bir grup Türk kadınının girişe geldiğini gördüğünüzde, çok ertelenmiş bir mektubu yazmaya ya da bazı şeyleri dikmeye başlamış olabilirsiniz. Bazı ailelerin okulu göstermek için getirdikleri konukları olabilir. Siz Türkçeyi sadece birkaç kelime ile konuşabiliyorsunuzdur. Konuşmanın çoğu çevirmen aracılığı ile gerçekleşir. Sizin için zamanınızı, hiçbir şeye yardım edemeden geçirdiğinizi görmek çok zordur.

Eğer mutlu iseniz öğleden sonraki oturum sizin için iyi başlar. Bir sonraki derste, yakınlarına bile ulaşamayan bir öğrenciyi görmek kalbinizi burkar.

¹¹² Sheldon, a.g.e., s.6-7

¹¹³ Sheldon, a.g.e., s.15

Hatta çabalayan ancak anlatılanları kavramak için gerekli zekâ gücüne sahip olmayan bir başka öğrenci sizi daha çok üzer.

15 dakikalık mola boyunca postaya göz atmış olabilirsin ancak memleketten gelen ve özlenen mektubu bulma ve bu mektupları okuma fırsatı için saatin 4 olmasını beklemek gerekecektir. Öğretime devam ettiği yerdeki ihtiyaçlarından bahseden eski bir öğrenciden gelen bir mektupta, yardıma ve cesaretlendirmeye ihtiyacı olan bir öğrenci görebilirsiniz. Fakat sen, hâlihazırda başka bir mektubu açmış ve Adapazarı'na gelmesi için ikna edilmesi gerektiğini düşündüğün genç bayan için hiçbir umut olmadığını görmüşsündür. Eğer, akşam vakti okulda bir saatliğine kalma sırası sende değilse, mektuplarını yazabilir ve dinlenmeden önce bir sonraki sabah dersi için hazırlanabilirsin.

Bir sonraki gün pek çok ziyaretçi okula davet edilir. Çünkü çarşamba günlerinin bir bölümü dikiş için tahsis edildiğinden diğer günlere nazaran daha az sayıda meşgul sınıf mevcuttur. Bu yüzden, ziyaretçilerle görüşmeye müsait öğretmenleri bulmak son derece kolaydır. Bazıları, kızlarının gelişimini sorarlarken, diğerleri sadece sosyal bir davet için oradadır ve diğerleri de veliler toplantısı ve çalışma planı hakkında konuşmak için gelenlerdir.

Cumartesileri her daim yoğun bir gündür. Sabahları yapılacak ev işleri ve diğer günlerden birikmiş bazı küçük yapılması gereken işler mevcuttur. Öğleden sonralarını genellikle telefon görüşmeleri yaparak geçirirsin, çünkü öğrencilerin evlerini ve okul aile birliği vekillerini yılda en az bir kere aramak öğretmenlerin görevidir.”¹¹⁴

Adapazarı Ermeni Kız Okulunda görev alan kadın misyonerler çok yoğun bir şekilde çalışıyorlardı. Öyle ki 1886-1893 tarihleri arasında Adapazarı Kız Okulunda Bayan Farnham ile görev yapan Bayan Sheldon, Board Teşkilatı'na düzenli olarak yazmış olduğu mektuplardan birinde, bazen akşamları kıyafetlerini değiştirecek zaman dahi bulamadığından yakınmıştı. Hemen her türlü sıkıntıda halk onlara koşuyordu; kimi kızının okuldaki durumunu sorarken, kimi sadece sohbet etmeye, kimi ise hastalık ve yoksulluğu için yardım istemeye geliyordu. Bazı günler bir cenaze, bazı günler ise düğüne davet edilen bu kadın misyonerlerin neredeyse hiç boş vakitleri olmuyordu. Cumartesi günleri kendi ev işlerini yapıyor, öğleden sonraları öğrenci, mezun ve okul yöneticilerinden birini mutlaka evlerinde ziyaret ediyorlardı. Pazar sabahları saat 10'da pazar ayını için kilisede toplanılıyor, ancak o gün boyunca diğer misyoner bayanlar ile sohbet edecek zaman bulabiliyorlardı.

¹¹⁴ Linder, a.g.e., s.15-16

Bu sohbetlerinde ise sıklıkla anılardan, Mesih'e ulaşmaktan ve daha erdemli bir yaşama nasıl kavuşulabileceği hususlarından bahsediyorlardı.¹¹⁵

1887'de Ermeni asıllı Hovhannes Alexanian'a, Adapazarı Ermeni Kız Okulunda astronomi ve bazı diğer dersleri öğretmek için teklifte bulunulduğunda liseyi henüz yeni bitirmişti. Okuldaki ilk dersleriyle ilgili anılarından şöyle bahseder:

"İyi giyimli fakat biraz heyecanlı olarak randevu saatinde okula geldim. Bayan Farnham beni sınıfla tanıştırdıktan sonra beklediğim gibi beni öğrencilerle yalnız bırakmanın aksine sınıfın arka tarafına geçti ve orada bir bekçi gibi dikildi. Özellikle kız ve erkekleri ilgilendiren konularda çok katı bir kadındı. Görünen oydu ki genç bir adamın birçok genç kızla yalnız kalmasına güvenmiyordu. Dolayısıyla onlara koruyuculuk yapmak amacıyla refakat etmek istemişti. Ama açıkça çok utangaç bir genç olarak beni gördükten sonra benim zararsız bir yaratık olduğumu düşünerek gelecekte beni yalnız bırakacaktı."

Sonuç

Board Misyonerleri içerisinde Kadın misyonerleri de Osmanlı coğrafyasında önemli faaliyetlerde bulunmuşlardı. Kadın misyonerler tesir etmek istedikleri ailelerin evlerine gidebiliyorlar, Amerika'dan getirdikleri dikiş makinesi gibi çeşitli araç-gereçler ile hayatlarını kolaylaştıran lüks yaşam tarzları ile de dikkat çekebiliyorlardı. Misyoner kadınlar, hedef alınan bölgelerdeki kadınlar tarafından aile hayatları ve yaşam tarzlarıyla örnek kabul edilip onları etkileyebiliyorlardı.

Misyonerlik faaliyetleri tüm Osmanlı ülkesinde olduğu gibi Adapazarı'nda da kendisini göstermiştir. Bölgede Protestan misyonerliğinin öncüsü Amerikan Board misyonerleri olmuştur. Adapazarı'ndaki kilisede Ermeniler üzerinde yoğun Protestanlaştırma çalışmaları yapılmış ve çalışmalar kesintisiz sürdürülmüştür. Etki alanlarını genişletmek isteyen bu misyonerler, özellikle eğitime büyük önem veriyordu. Adapazarı ve çevresinde açtıkları okullar bunun önemli bir göstergesidir.

Amerikalıların Osmanlı topraklarındaki misyonerlik faaliyetlerinin bir uzantısı olan Adapazarı Ermeni Kız Mektebi, Board'a bağlı olarak Adapazarı'nın Pazarcık kasabasında kurulmuştur. Laura Farnham'ın kurucu müdürlüğünü yaptığı bu okuldaki eğitim seviyesi ve öğrenci sayısı yükseldikçe okul, Adapazarı'nda bulunan okullar içerisinde önemli bir yer bulmuştur. Bu okul özellikle işletim sistemi ile de Board'un kız okulları içerisinde örnek gösteriliyordu.

¹¹⁵ *Woman's Board of Missions, Life and Light for Woman, Vol.29, 1899, s. 251*

Laura Farnham, Adapazarı Ermeni Kız Okulunun kurucu müdürü olmasından başka Adapazarı'nda Board misyonerlerinin sembol isimlerinden biri idi. İstanbul'da başlayıp Bahçecik ve İzmit'te devam eden misyonerlik faaliyetlerinden sonra Board adına en büyük hizmeti Adapazarı'nda yürütmüştü. Hayatlarını dinlerinin yayılması uğruna harcayan Laura Farnham gibi misyonerler hedef kitle olarak kendilerine özellikle Ermenileri seçmişler ve onların yoğun olarak yaşadıkları yerlerde okullarını kurmuşlardır.

Kocaeli Sancağında Bahçecik'te temelleri atılan ve 1885'te Adapazarı'na taşınarak burada kurulan kız okulu ile bölgedeki misyonerlik faaliyetleri oldukça hareketlenmiştir. Zamanla bu misyoner okulları Osmanlı aleyhtarı hareketlere beşiklik yapmışlardır. Yüzyıllardır barış içerisinde yaşayan Ermeniler özellikle de I. Dünya savaşı başlayınca ayrılıkçı yüzlerini göstermişler ve bölgede karışıklıklar çıkarmışlardır. Zaten savaşın başlaması ile de Adapazarı Ermeni Kız Okulu eğitim hayatına ara veriyor ve ardından da İstanbul'a taşınyordu.

Kaynakça

BOA. A. MKT. MHM. 655/12

BOA. A. MKT. MHM. 655/16

BOA. DH. ŞFR. 186-61

BOA. DH. ŞFR. 513/59

BOA. DH. TMIK. M. 113/17

BOA. DH. TMIK. M. 136/23

BOA. DH. TMIK. M. 156-57

BOA. MF. MKT. 598/36

BOA. ŞD. 1562/24

BOA. Y. PRK. UM. 67/99

BOA. Y. A. RES. 103/90

BOA. Y. A. RES. 107/46

BOA. ŞD. 1573/5

BOA. MF. MGM. 1/62

BOA. DH. MKT. 85/12

BOA. MF. MGM. 9/10

BOA. ŞD. 2640/5

Akgün, Seçil, "Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesindeki Rolü", *Atatürk Yolu*, Mayıs 1988, yıl:1, sayı:1, s.1-13

Alan, Gülbadi, *Osmanlı Devleti'nde Amerikan Misyoner Okullarının Ermenilere Bakışı (1820-1914)*, Erciyes Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1997

Aydın, Mithat, "Amerikan Protestan Misyonerlerinin Ermeniler Arasındaki Faaliyetleri ve Bunun Osmanlı-Amerikan İlişkilerine Etkisi", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı:19, Yıl:2006, s.79-122.

Cuinet, Vital, *İzmit Mutasarrıflığı*, Çev. Pelin Koç, Demkar Yayınları, İstanbul, 2012.

Dalyan, Murat Gökhan, "Amerikan Misyonerliğinde Kadın ve Kadının Rolü (Ortadoğu Örneği)", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 6/2, Spring 2011, s.341-358

Danacıoğlu Tamor, Esra, "Karşılaştırmalı bir Perspektiften 19. Yüzyılda Çin ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Protestan Misyoner Faaliyetleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: V, Sayı:12, Yıl 2006/Bahar, s.3-20

Danacıoğlu, Esra, "Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Board Okulları ve Ermeniler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: III Sayı:9-10 Yıl:1999-2000, s.131-145

İpek, Nurdan, *Armaş Ermenileri*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli, 2004

İskefiyeli, Zeynep, "Misyonerliğe Adanmış Bir Ömür: Joseph Kingsbury Greene", *History Studies*, Volume 5, Issue 4, Special Issue on Lausanne, July 2013, s. 281-300

İskefiyeli, Zeynep, "XIX Yüzyılın İkinci Yarısında Bir Amerikan Misyonerinin Gözüyle İzmit ve Çevresi", *Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi/kültürü Sempozyumu IV*, Cilt:1, Kocaeli, 2018, ss.653-672

Johnson, Brian, "The Forgotten Garden", *Buluşma*, Sayı:3, Ocak-2010, s.18-22.

Karpat, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2003

Kocabaşoğlu, Uygur, "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Okulları", *Osmanlı*, Cilt:5, Editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.340-349

Köker, Osman, *Orlando Carlo Calumeno Koleksiyonu'ndan Kartpostallarla 100 yıl önce Türkiye'de Ermeniler*, Cilt:1, Birzamanlar Yayıncılık, İstanbul, 2005

Küçük, Mehmet Alparslan, "Anadolu'da Protestan Ermeni Milleti'nin Oluşumu", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:50, Sayı:2, 2009, s.153-186

Linder, Fay, *The History of Üsküdar American Academy 1876-1996*, Ayhan Matbaası, İstanbul, 2000

Narin, Resül, *Sakarya Türkmen-Manav Tarihi Yedi Asırlık Bir Tarih*, Sakarya Yerel Kültür Derneği Yay., Sakarya, 2018,

Narin, Resül- KONUKÇU, Enver, *Serdivan Tarihi*, Serdivan Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2013.

Nergaraan, Garabed, *A Brief History of the Beginning Missionary Work in Nicomedia*, Waynesboro, 1885

Öney, Celal, "Ermeni Meselesinin Oluşumunda ABD'nin Rolü Nasıl Başlamıştır?", *History Studies ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı/ Relationships of the USA and The Great Middle East Special Issue 2011*, s.229-244.

Öztürk, Ayhan, "Amerikan Board'ın Kuruluşu, Teşkilatlanması ve Osmanlı Devleti'nde Kurduğu Misyonlar", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:23, yıl:2007/2, s.63-74

Richter, Julius, *A History of Protestant Missions in the Near East*, Edinburgh and London 1910

Selvi, Haluk, "Ermeşe (Akmeşe) Manastırı ve Ermeni Olaylarındaki Yeri", *ASAM Türkiye II Kongresi*, ASAM Yayınları, Ankara, 2007

Sezer, Ayten, *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1999

Sheldon Marion E., *The Armenian Girls' High School in Adabazar, Turkey*, Boston, tarihsiz

Stone, Frank Andrews, "Holyoke Dağı'nın Ağrı Dağı Topraklarına Etkisi" *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi Journal of Philosophy- Science Research*, (Çev: Ayşe Aksu) Sayı:16, Ekim 2009, s.301-319

Stone, Frank Andrews, *Academias For Anatolia A Study of the Rationale, Program, And Impact of the Educational Institutions Sponsored by the American Board in Turkey, 1830-1980*, University Press of America, New York, 1984

Strong, William E., *The Story of The American Board (An Account of the First Hundred Years of the American Board of Commissioners For Missions)*, The Pilgrim Press, Boston, New York, Chicago 1910.

The Missionary Herald American Board of Commissioners for Foreign Missions, Vol: XLII, Press of T. R. Marvin, Boston, 1846

The Missionary Herald American Board of Commissioners for Foreign Missions, Vol: XLVIII, Press of T. R. Marvin, Boston, 1852

The Missionary Herald American Board of Commissioners for Foreign Missions, Vol: LVIII, Press of T. R. Marvin & Son, Boston, 1862

The Missionary Herald American Board of Commissioners for Foreign Missions, Vol: LXII, Printed at the Riverside Press, Cambridge, 1866

The Missionary Herald, American Board of Commissioners for Foreign Missions, Vol: LXXXVII, Press of Samuel Usher, Boston, 1891

The Missionary Herald American Board of Commissioners for Foreign Missions, Vol: XCII, Press of Samuel Usher, Boston, 1896

The Missionary Herald American Board of Commissioners for Foreign Missions, Vol: XCIV, Beacon Press, Boston, 1898

Tozlu, Necmettin, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Misyoner Okulları", *Osmanlı*, Cilt:6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.329-339

Yetkinel, Cemal, "İstanbul'da bir Cemaatin Doğuşu: William Goodell ve Amerikan Protestan Misyonu", *Akademik Ortadoğu*, Cilt:3, Sayı:1, 2008, s.133-164

Yıldız, Özgür, "İzmit'te (Nicomedia) Amerikan Misyoner Faaliyetleri", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt:5, Sayı:10, Yaz-2012, 97-111

<http://www.dlir.org/archive>

EKLER

Okulun Kurucu Müdürü Laura Farnham (1844-1919)

Okulun ikinci ve son müdürü Mary E. Kinney (1874-1930)

Okulun ilk öğretmenlerinden Marion E. Sheldon (ö.1948)

Okulun öğretmenlerinden Sophie S. Holt (1876-1960)

Okulun öğretmenlerinden Madeline S. Gile (1875-1946)

Adapazarı'ndaki Protestan Ermeni Kız Mektebi ve çevresindeki binalar

Adapazarı Ermeni Kız Okulu öğretmenleri- 1910